

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

ภาคผนวก

ภาคผนวก

พุทธปรัชญาที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ตอนที่ 3 การศึกษางานประพันธ์
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 6 เล่ม ปรากฏดังนี้

การวิเคราะห์เนื้อหาด้านพุทธปรัชญา ในหนังสือเรียนภาษาไทย วรรณสารวิจักขณ์
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-5 เล่ม 1-4 และวรรณลักษณะวิจารณ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เล่ม 1-2
ซึ่งวิเคราะห์เฉพาะ ตอนที่ 3 การศึกษางานประพันธ์ และพิจารณาคุณค่างานประพันธ์ รวมทั้งหมด
6 เล่ม จำนวน 39 บทเรียน พบว่าที่มีพุทธปรัชญาปรากฏอยู่จำนวน 33 บทเรียน และมีเนื้อความ
ที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญาปรากฏอยู่ 111 เนื้อความ แยกเป็นพุทธปรัชญาด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1. ด้านจริยศาสตร์ปรากฏ 98 เนื้อความ ส่วนเรื่องที่ปรากฏในเนื้อความต่าง ๆ ได้แก่
เรื่องความเมตตากรุณา การรู้จักบุคคล การรู้จักกาลเทศะ การรู้จักประหยัดไม่ฟุ้งเฟ้อเกินไป ความ
กตัญญู ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร และความอดทน เป็นต้น และเนื้อความบางเรื่องบาง
ตอนก็พบว่า มีพุทธปรัชญาด้านจริยศาสตร์ที่ซ้ำกันอยู่หลายเรื่องหลายเนื้อความ เช่น การรู้จักบุคคล
การรู้จักกาลเทศะ ความเมตตากรุณา ความกตัญญู และความขยันหมั่นเพียร เป็นต้น

2. ด้านญาณวิทยาปรากฏ 4 เนื้อความ ส่วนเรื่องที่ปรากฏได้แก่ เรื่องทางเกิดของความรู้
ระดับของความรู้ และผลของความรู้ เป็นต้น

3. ด้านอภิปรัชญาปรากฏ 9 เนื้อความ ส่วนเรื่องที่ปรากฏในเนื้อความต่าง ๆ ได้แก่
เรื่องของไตรลักษณ์ ปฏิจสงมุปบาท และเรื่องสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งเรื่องเหล่านี้ส่วนใหญ่ปรากฏซ้ำกัน
อยู่หลายเนื้อความ

พุทธปรัชญาที่ปรากฏในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ปรากฏว่าในเนื้อความบางเรื่องบางตอน
ปรากฏพุทธปรัชญาในแต่ละด้านให้เห็นชัดเจน ส่วนบางเรื่องบางตอนปรากฏพุทธปรัชญาไม่ค่อย
ชัดเจนและยากต่อการแยกแยะหรือการวิเคราะห์มาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องอาศัยการพิจารณาจากข้อความ
ประโยค บทบรรยายและพฤติกรรมของตัวละครจากเรื่องนั้น ๆ แล้วตีความ และบางเรื่องบางตอน
ต้องอาศัยการนำไปเปรียบเทียบกับหลักพุทธปรัชญาหรือหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะพุทธปรัชญา
ด้านอภิปรัชญา และญาณวิทยา

จากการวิเคราะห์เนื้อหาด้านพุทธปรัชญา ในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา ตอนปลาย ดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำเอาพุทธปรัชญาแต่ละด้านที่ปรากฏในเนื้อความต่าง ๆ ของหนังสือเรียน ทั้งหมด 6 เล่ม มาจัดเป็นหมวดหมู่ สำหรับพุทธปรัชญาที่นำมาจัดเข้าหมวดหมู่บางเรื่องบางข้อ อาจจะไม่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย แต่มีความเกี่ยวเนื่องและอยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน ผู้วิจัยจึง ได้นำมารวบรวมไว้ในที่นี้ด้วยเพื่อให้ผู้ที่สนใจใช้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป สำหรับหัวข้อ และการจัดหมวดหมู่นั้น ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่ เรียงเป็นลำดับไว้ ดังนี้

1. พุทธปรัชญาด้านจริยศาสตร์

จริยศาสตร์เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติ ศึกษาถึงปัญหาคุณค่า ความประพฤติดี กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หลักแห่งความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นต้น สำหรับพุทธปรัชญา ด้านจริยศาสตร์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา ตอนปลาย จัดหมวดหมู่ได้ดังนี้

ธรรมมีอุปการะมาก 2 อย่าง คือ

- (1) สติ ความระลึกได้
- (2) สัมปชัญญะ ความรู้ตัว

ธรรมทั้ง 2 ถือว่ามีอุปการะมาก เพราะมีส่วนเกื้อกูลมากต่อการทำงานหรือการทำความคิด ทุกอย่าง ผู้มีธรรม 2 อย่างนี้ ย่อมเป็นคนรอบคอบ ไม่ประมาท จะพูด จะทำ จะคิดอะไร ก็จะไม่ ผิดพลาดเสียหาย

ธรรมอันทำให้งาม 2 อย่าง คือ

1. ชันติ ความอดทน
2. โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม

ธรรมทั้ง 2 เป็นเครื่องส่งเสริมบุคลิกลักษณะ ทำให้เป็นคนหนักแน่น มั่นคง สุภาพ สงบ เสงี่ยม ไม่ก่อการทะเลาะวิวาทกับใคร ๆ ย่อมเป็นคนน่ารักใคร่ น่านับถือ

บุคคลหาได้ยาก 2 อย่าง

1. บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน หมายถึงผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้ สร้างมรดก ให้ไว้แก่ตน ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เต็มใจ และจริงใจโดยไม่หวังผลตอบแทน เช่น บิดามารดา ครู อาจารย์ เป็นต้น

2. กตัญญูทวาที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน อันได้แก่ผู้รู้จักคุณของผู้อื่น รู้คุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่น แล้วตอบแทนอุปการคุณท่าน โดยการแสดงออกเพื่อบูชาคุณคุณนั้น

บุคคล 2 ประเภทนี้ เป็นบุคคลที่หาได้ยากในสังคม กล่าวคือ ผู้ที่จะคิดทำความดี ทำประโยชน์ไว้เพื่อคนอื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ เต็มใจ และจริงใจนั้น ไม่ค่อยมีมากนัก และบุคคล ที่จะรู้อุปการะ รู้คุณผู้อื่น แล้วตอบแทนอุปการคุณท่าน โดยการแสดงออกเพื่อบูชาคุณท่าน โดยการ รักษา การอนุรักษ์สิ่งที่เป็นประโยชน์ที่ท่านทำไว้ก่อนนั้น ก็ไม่ค่อยจะมีมากเช่นเดียวกัน

อกุศลมูล 3

อกุศลมูล คือ รากเหง้าของอกุศล หรือ ต้นตอของความชั่วมี 3 อย่าง คือ

1. โลภะ ออยากได้ เห็นแก่ตัว ลุอำนาจ ดิ้นรน เพื่อมีสิทธิเหนือสิ่งของ ของผู้อื่น
2. โทสะ คิดประทุษร้ายเขา จิตเดือดพล่าน โหดร้าย หมายถึงประหารผู้อื่นให้ถึงเจ็บและตาย
3. โมหะ หลงไม่รู้จริง หลงผิด ไม่รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง

อกุศลทั้ง 3 อย่าง จัดเป็น ปหัตตัทธมม ควรกำจัดให้สิ้นซาก ผู้ไม่ตกอยู่ในอำนาจอกุศล ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในเมตตากรุณาต่อผู้อื่น คือ มีความรักใคร่ สงสาร และปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข

อกุศลวิตก 3

อกุศลวิตก คือ ความนึกคิดที่ไม่ดี 3 อย่าง คือ

1. กามวิตก ความนึกคิดในทางฟุ้งฝันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก
2. พยาบาทวิตก ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเพ่งมองในแง่ร้าย
3. วิหิงสาวิตก ความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้าย หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ทุจจริต 3

ทุจจริต แปลว่า ความประพฤติชั่ว ความประพฤติไม่ดี มี 3 อย่าง คือ

1. กายทุจจริต คือ ความประพฤติชั่วด้วยกาย มี 3 ได้แก่ การฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต) การลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น (อทินนาทาน) และ การประพฤติผิดในกาม (กามเมสุมิฉฉาจาร)
2. วจิตุจจริต คือ ความประพฤติชั่วด้วยวาจา มี 4 ได้แก่ การพูดเท็จ (มุสาวาท) พูดส่อเสียด (ปิสุณาวาจา) พูดคำหยาบ (ผรุสวาจา) และพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาปะ)
3. มโนทุจจริต คือ ความประพฤติชั่วด้วยใจ มี 3 ได้แก่ โลกอยากได้ของเขา (อนิขมา) พยายามปกป้องร้าย จองเวร (พยาบาท) เห็นผิดจากคลองธรรม (มิจฉาทิฎฐิ)

สุจจริต 3

สุจจริต แปลว่า ความประพฤติดี ความประพฤติชอบ มี 3 อย่าง คือ

1. กายสุจจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยกาย มี 3 ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ และเว้นจากประพฤติผิดในกาม
2. วาจาสุจจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยวาจา มี 4 ได้แก่ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ
3. มโนสุจจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยใจ มี 3 ได้แก่ ไม่โลภอยากได้ของเขา (อนิขมา) ไม่พยายามปกป้องร้ายเขา (อพยาบาท) และเห็นชอบตามคลองธรรม (สัมมาทิฎฐิ)

บุญกิริยาวัตถุ 3

บุญกิริยาวัตถุ 3 แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หรือ ทางทำความดี มี 3 อย่าง คือ

1. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาค หรือทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
2. สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล หรือทำบุญด้วยการรักษาศีล
3. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา คือ ผูกอบรมจิตใจ

โอวาทของพระพุทธเจ้า 3 อย่าง

คำสอนในพระพุทธศาสนา อันมีอยู่เป็นจำนวนมากนั้น เมื่อกล่าวโดยหลักสำคัญแล้วย่อมรวมอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า 3 อย่างนี้ คือ

1. สพุพปาปสฺส อกรรมิ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง
2. กุสลสฺสุปสมฺปทา การทำแต่ความดี
3. สจิตฺตปริโยทปนํ การทำใจของคนให้สะอาดบริสุทธิ์

โอวาททั้ง 3 ข้อนี้ รวมอยู่ในโอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงในวันเพ็ญ เดือน 3 ซึ่งตรงกับวันที่เราเรียกกันว่า “วันมาฆบูชา”

อปัลณกปฏิบัติ 3

อปัลณกปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด 3 อย่าง คือ

1. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย
2. โภชนะ มัตตัญญู รู้จักประมาณในการกิน ไม่มากไม่น้อย
3. ซาครยานุโยค ประกอบความเพียร

ผู้ปฏิบัติตามธรรมนี้ชื่อว่าเป็นคนไม่ประมาท ส่วนผู้ไม่ปฏิบัติตามชื่อว่าตั้งอยู่ในความประมาท และถือว่าเป็นการกระทำชั่วอย่างหนึ่ง

สิกขา 3 หรือไตรสิกขา

สิกขา 3 หรือไตรสิกขา คือ ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน 3 อย่าง คือ

1. อริสัสสิกขา สิกขา คือ ศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
2. อริจิตตสิกขา สิกขา คือ จิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม

เช่น สมาธิอย่างสูง

3. อริปัญญาสิกขา สิกขา คือ ปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิด

ความรู้แจ้งอย่างสูง

สิกขา 3 หรือไตรสิกขา เรียกโดยทั่วไปว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

พรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ หรือ ธรรมของนักปกครอง มี 4 อย่าง คือ

1. เมตตา ความรักใคร่ ปราารถนาจะให้เป็นผู้สุข
2. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
3. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
4. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

ทฤษฎีธรรมมิกัตถธรรม 4

ทฤษฎีธรรมมิกัตถธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน หรือธรรมที่อำนวยความสะดวกในชีวิตนี้ มี 4 อย่าง คือ

1. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตอันเป็นอาชีพสุจริต ตลอดจนในการศึกษาเล่าเรียนหรือในการทำธุระหน้าที่ของตน
2. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่น โดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือรักษาหน้าที่การงานของตนไม่ให้เสื่อมเสีย
3. กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี คือ รู้จักเลือกคบคนดีมีคุณธรรม คือ ศรัทธา สนิท จาคะ และปัญญา ไม่คบคนชั่ว
4. สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่ทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ให้มีรายได้เหนือรายจ่าย มีการประหยัดเก็บไว้เลี้ยงชีวิตแต่พอดี

ผู้มีคุณธรรมดังกล่าวนี้ ชื่อว่าเป็นผู้รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์แต่พอเหมาะพอควร

อิทธิบาท 4

อิทธิบาท แปลว่า คุณเครื่องให้สำเร็จตามความประสงค์ หรือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จผลที่พึงประสงค์ มี 4 คือ

1. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น คือ เมื่อทำสิ่งใดก็ทำด้วยความพอใจ ด้วยความรักในสิ่งนั้น ทำสิ่งนั้นด้วยความเต็มใจ ไม่เบื่อง่ายในกิจที่ทำ (เต็มใจ)
2. วิริยะ ความเพียรประกอบสิ่งนั้น คือ เมื่อทำสิ่งใดก็ทำด้วยความขยันหมั่นเพียร ด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน ไม่ทอดทิ้งกิจที่ทำนั้นๆ (แข็งใจ)
3. จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ คือ เมื่อทำสิ่งใดก็ทำด้วยความตั้งใจ ด้วยความจริงใจ ตั้งใจทำให้สำเร็จ ไม่จับๆ จดๆ (ตั้งใจ)

4. วิมังสา ความหมั่นตรึกตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น คือ เมื่อทำสิ่งใดก็ทำด้วยความรู้จักไตร่ตรอง ทำด้วยปัญญา รู้จักพิจารณาใคร่ครวญ รู้จักพินิจพิเคราะห์ ทดลอง ทดสอบ ตรวจตราสาเหตุด้วยความรอบคอบ (เข้าใจ)

บุคคลผู้มีคุณธรรมทั้ง 4 อย่างนี้ บริบูรณ์แล้ว เมื่อประกอบกิจการใด หรือทำสิ่งใดย่อม บรรลุผลตามที่ประสงค์อย่างแน่นอน

อคติ 4

อคติ แปลว่า ความลำเอียง ความไม่เที่ยงธรรม มี 4 อย่าง คือ

1. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน
2. โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน
3. โมหาคติ ลำเอียงเพราะความเขลา
4. ภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว

อคติ 4 อย่างนี้ เป็นอกุศลธรรม เป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง ไม่ควรประพฤติ ผู้ใดหลีกเลี่ยง อคติเหล่านี้ ผู้นั้นย่อมจะเป็นผู้เจริญด้วยเกียรติยศ มีผู้เคารพนับถือบูชา มีผู้เชื่อฟังคำ มีผู้ยกย่องสรรเสริญ

โกควิภาคธรรม 4

โกควิภาคธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรถือเป็นหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ หรือหลักการแบ่ง ทรัพย์โดยจัดสรรเป็น 4 ส่วน คือ

1. เอนก โภค ภูณเขย ทรัพย์ 1 ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตนและคนที่ควรเลี้ยง ควรบำรุง และทำประโยชน์
2. ทูวิหิ กมมึ ปโยชเย ทรัพย์ 2 ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงานหรือใช้หาดอกผล
3. จตุตถนจ นิธาเปย ทรัพย์อีก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

ผู้รู้จักจัดสรรทรัพย์ เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามหลักธรรม 4 อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นคนรู้จักคุ้มครองทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ นับได้ว่าเป็นผู้รู้จักพัฒนาเศรษฐกิจ

สังคหัตถ 4

สังคหัตถ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลให้มีความสามัคคี มีไมตรีจิต มีความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน มี 4 อย่าง คือ

1. ทาน ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน อันได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนถึงการให้วิชาความรู้และแนะนำ สิ่งสอนที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

2. ปิยวาจา เจรจาถ้อยคำที่อ่อนหวาน อันได้แก่การพูดถ้อยคำน่ารัก กล่าวคำสุภาพไพเราะ สมานสามัคคีก่อให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงถ้อยคำที่มีประโยชน์และเป็นธรรมอื่นๆ

3. อัถลกริยา ประพฤติสิ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น อันได้แก่การขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ และสนับสนุน ส่งเสริมในทางศีลธรรม จริยธรรม

4. สมานัตตตา ความเป็นผู้เสมอดันเสมอปลาย อันได้แก่ความเป็นคนดีต่อผู้อื่น เสมอดัน เสมอปลาย ความมีใจร่วมสุขร่วมทุกข์กับคนอื่นเสมอทุกเวลาและทุกกรณี

ธรรม 4 อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจคนอื่นไว้ได้ เป็นเครื่องส่งเสริมความสามัคคี ในหมู่ชน สังคมใดมีการให้ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือกัน มีการพูดจาถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน มีการประพฤติประโยชน์แก่คนอื่น และมีความดีต่อกันเสมอดันเสมอปลาย สังคมนั้นย่อมมีความเจริญก้าวหน้าและมีความสุข

อธิษฐานธรรม 4

อธิษฐานธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ธรรมที่ควรกำหนดไว้เป็นหลักใจ ธรรม เป็นฐานที่มั่นของบุคคล มี 4 อย่าง คือ

1. ปัญญา รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ หยั่งรู้ในเหตุผล
2. สัจจะ ความจริงใจ คือ ประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง
3. จาคะ สละสิ่งที่ป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ
4. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่ป็นข้าศึกแก่ความสงบ

ศรัทธา 4

ศรัทธา คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล 4 อย่างคือ

1. กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนอนคอยโชค เป็นต้น
2. วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว
3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน
4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ

ลักษณะของคนพาล 4 ประการ คือ

1. แนะนำไปในทางที่ผิด
2. ประกอบแต่สิ่งที่ผิด
3. ผู้อื่นพูดดีก็โกรธ
4. ไม่ยอมรับรู้ระเบียบวินัย

กุลจิริฎฐิติธรรม 4

กุลจิริฎฐิติธรรม หรือกุลธรรม แปลว่า ธรรมสำหรับดำรงความมั่นคงของตระกูล ธรรมที่ส่งเสริมครอบครัวให้มั่นคงตั้งอยู่ได้ยาวนาน มี 4 อย่าง คือ

1. นัญฐควเสนา รู้จักแสวงหาสิ่งที่หายมาไว้ คือ เมื่อมีของสิ่งใดในบ้านเรือนหายไปแล้วถ้าอยู่ในวิสัยที่จะหามาได้ ก็รีบแสวงหามาไว้ ไม่ปล่อยให้สูญหาย
2. ชินณปฏิสังขรณา รู้จักบูรณะ ซ่อมแซมของเก่า ของชำรุด คือเมื่อพบว่าสิ่งใดเก่า ชำรุดก็รีบจัดการบูรณะซ่อมแซมไว้ให้ใช้การได้ต่อไป ไม่ทิ้งขว้างเสีย
3. ปริมิตปานโภชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้ คือ รู้จักประหยัดกิน ประหยัดใช้ไม่ฟุ่มเฟือยหรือสุรุ่ยสุร่าย

4. อธิบายสัจวันตญาณ รู้จักตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน คือ เมื่อเห็นว่าในครอบครัวของตน ผู้เป็นพ่อบ้านแม่บ้านคนใดเป็นคนมีศีลธรรม มีคุณธรรม ก็รู้จักมอบหมายให้ผู้นั้น เป็นผู้มีอำนาจปกครองครอบครัว ครอบครัวใดปฏิบัติดีมีนในคุณธรรม 4 อย่างนี้ ครอบครัวนั้นย่อมจะมีความมั่นคงมั่งคั่งยั่งยืนนาน

สุขของภคหัตถ์ 4 อย่าง

สุขของภคหัตถ์ หมายถึง สุขของชาวบ้าน สุขที่ผู้ครองเหย้าเรือนควรมี ควรได้ มี 4 อย่างคือ

1. อติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ หมายความว่า ได้ความภูมิใจ ความสบายใจ ความอุ่นใจ ว่าตนมีทรัพย์ ซึ่งหามาด้วยความขยันหมั่นเพียรด้วยน้ำพักน้ำแรง ความอุตสาหะของคนอันสุจริตและชอบธรรม

2. โภคสุข สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์ หมายความว่า ความภูมิใจ ความสบายใจ ความสะดวกใจ ในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาโดยสุจริตและชอบธรรมนั้น

3. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ หมายความว่า ได้ความภูมิใจ ความโล่งใจ ความเบาใจ ที่ตนไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ถูกใครทวงถามหนี้ ไม่มีภาระต้องเสียดอกเบี้ย

4. อนวัชชสุข สุขเกิดจากการประกอบการงานที่ปราศจากโทษ สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ หมายความว่า ได้ความภูมิใจ ความสบายใจที่ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ทั้งการงานที่ทำก็เป็นสัมมาชีพ ใคร ๆ จะตำหนิติเตียนมิได้ สุขข้อนี้มีค่ามากที่สุด เพราะเป็นสุขที่เกิดจากศีลธรรม จริยธรรมโดยตรง

ผู้ที่จะได้รับความสุข 4 อย่างนี้ ต้องเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงอันเกิดจากความขยันหมั่นเพียร มีความซื่อสัตย์ สุจริต ทั้งในการหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ การป้องกันคุ้มครองทรัพย์ และมีความประพฤติเป็นสุจริต ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจจึงควรคำนึงถึงความสุข 4 อย่างนี้ ควรมิเพิกเฉยให้ได้ความสุข 4 อย่างนี้

สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดินหรือราชสังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดินหรือราชสังคหวัตถุ คือ สังคหวัตถุของพระราชา ธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน, หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง 4 อย่าง คือ

1. สัสสมณะ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารการส่งเสริมเกษตร ให้อุดมสมบูรณ์
2. ปุริสมณะ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถและการจัดสวัสดิการให้
3. สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงชนไว้ด้วยนโยบาย คือ การส่งเสริมอาชีพ
4. วาจาเปยะ มีวาจาน่าคบคัม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัยไพเราะน่าฟัง

โกคาคิยธรรม 5

โกคาคิยธรรม แปลว่าธรรมที่ควรยึดถือในการหาประโยชน์จากโภคทรัพย์หรือเหตุผลที่ควรยึดถือในการที่จะมีหรือจะครอบครองโภคทรัพย์ กล่าวคือ เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ได้มาโดยทางที่ชอบแล้ว ต้องใช้จ่ายในทางที่เป็นประโยชน์ โดยถือหลัก 5 อย่าง คือ

1. เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
2. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข
3. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ
4. ทำพลี 5 อย่าง คือ

1. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
2. อติถิพลี ต้อนรับแขก
3. ปุพฺพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย
4. ราชพลี ถวายเงินของหลวง มีเสวยภาษีอากร เป็นต้น
5. เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา

5. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ

พึงเข้าใจว่า เมื่อใช้จ่ายโภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้วถึงโภคทรัพย์จะหมดสิ้นไปก็จะเกิดความสบายใจได้ว่าโภคทรัพย์นั้นได้ใช้ประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าได้โภคทรัพย์เพิ่มขึ้นอีกก็จะเกิดความสบายใจในการได้มานั้น เป็นอันได้ความสบายใจไม่เดือดร้อนทั้งสองกรณี ผู้รู้จักใช้จ่ายโภคทรัพย์ตามหลักดังกล่าวนี้ ชื่อว่าเป็นผู้รู้จักพัฒนาเศรษฐกิจ

เวสารัชชกรณธรรม 5

เวสารัชชกรณธรรม แปลว่า ธรรมทำความกล้าหาญ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้ากล้า ธรรมสำหรับส่งเสริมความกล้าหาญในทางที่ชอบมี 5 อย่าง คือ

1. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล
2. สील รักษากายวาจาให้เรียบร้อย มีระเบียบวินัยดี
3. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
4. วิริยารัมภะ ปรารถนาความเพียร มีความเพียรอย่างมั่นคง
5. ปัญญา ความรอบรู้สิ่งที่ควรรู้ รอบรู้ซึ่งในเหตุผล

ผู้ใดที่ประพฤติปฏิบัติตนให้มีคุณธรรม 5 อย่างนี้ ผู้นั้นย่อมจะมีความองอาจกล้าหาญในทางที่ชอบ กล้าประกอบคุณงามความดี โดยไม่มีสะทกสะท้านต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ที่ไร้เหตุผลของพาลชน คนที่มีความกล้าหาญในทางที่ชอบ ย่อมนับได้ว่าเป็นผู้นำที่ดีในสังคม

อนันตริยกรรม 5

อนันตริยกรรม แปลว่า กรรมที่เป็นบาปหนัก ซึ่งจะให้ผลในชาตินี้และชาติหน้า อย่างแน่นอน มี 5 อย่าง คือ

1. มาตุฆาต ฆ่ามารดา
2. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา
3. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์
4. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
5. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

กรรม 5 อย่างนี้ เป็นบาปหนักที่สุด ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน ตั้งอยู่ในฐานปาราชิกของผู้ถือพระพุทธศาสนา ห้ามไม่ให้ทำเป็นเด็ดขาด

มารดา บิดา เป็นผู้อุปการคุณมากต่อบุตรธิดา หากบุตรธิดาเป็นคนอกคัญญูใจบาปหยาบช้ำ ฆ่ามารดาบิดาผู้ให้กำเนิดตน จึงเป็นบาปหนัก พระอรหันต์เป็นผู้บริสุทธิ์ มีพระคุณต่อชาวโลกมาก หากใครมีใจบาปหยาบช้ำ ฆ่าพระอรหันต์ ผู้นั้นจะมีบาปหนัก พระพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงพระปัญญาคณ พระบริสุทธิ์คุณ และพระมหากรุณาคุณมากกว่าใคร ๆ ในโลก หากใครมีใจบาปหยาบช้ำ ทำร้ายพระองค์จนถึงทำให้พระโลหิตห้อขึ้นไป ย่อมเป็นบาปหนัก (แม้พระพุทธปฏิมา ถ้าใครมีใจบาป

หยาบเข้าไปทำอันตราย ก็เป็นบาปหนัก) พระสงฆ์พุทธสาวก เป็นผู้มีการคุณต่อชาวโลกมาก หากใครไปทำการบุญให้สงฆ์แตกกันเป็นสองฝ่าย ผู้นั้นย่อมมีบาปหนัก

สังคมใดไร้ความกตัญญูกตเวที บุตรธิดาไม่รู้คุณบิดามารดา ประชาชนทั่วไปไม่รู้คุณของผู้มีพระคุณ ไม่มีความเคารพบูชา กล่าวทำร้ายและทำลายผู้มีพระคุณทางศาสนา สังคมนั้นย่อมจะเกิดความเสื่อมโทรมทางจิตใจ ไร้ที่ยึดเหนี่ยวอันดีงาม ดังนั้นควรมีความกตัญญูกตเวที และเว้นจากอนันตริยกรรม 5 อย่างนี้

มัจฉริยะ 5

มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความหวง ความคิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี มี 5 อย่าง คือ

1. อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่
2. กุลมัจฉริยะ ตระหนี่ตระกูล
3. ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ
4. วัฒนมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ
5. สัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรมหวงวิชาความรู้

ศีล 5 หรือ เบญจศีล

ศีล 5 หรือ เบญจศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน 5 อย่าง คือ

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่า การประทุษร้ายกัน
2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการลักขโมย
3. กามสุมิจจาจรา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิคนอกใจ เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่

ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

4. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง
5. สุราเมรัยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่

ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ

อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ 5

อริยวัฑฒิ หรือ อารยวัฑฒิ 5 คือ ความเจริญอย่างประเสริฐ, หลักความเจริญของอารยชน 5 อย่าง คือ

1. ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริงความดีงาม อันมีเหตุผล
2. ศีล คือ ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต
3. สุตตะ คือ การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้
4. จาคะ คือ การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแค้นเอาแต่ตัว
5. ปัญญา คือ ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

ทิส 6

ทิส 6 หมายความว่า บุคคลประเภทต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับทางสังคม เปรียบเหมือน 6 ทิสที่อยู่รอบตัวเรา ได้แก่

1. ปุรัตถิมทิส ทิสเบื้องหน้า คือ ทิสตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา เป็นผู้มิอุปการะแก่บุตรธิดามาก่อน มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้

ก. บุตร ธิดา จะต้องบำรุง หรือปฏิบัติต่อ มารดา บิดา ด้วยสถาน 5 คือ

1. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
2. ช่วยทำกิจของท่าน
3. คำรงวงศ์สกุล
4. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข. มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยสถาน 5 คือ

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
4. หาคุ้มครองที่สมควรให้
5. มอบทรัพย์สมบัติไว้ในโอกาสอันสมควร

2. ทักษิณทิส ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครู อาจารย์ เป็นผู้ควรแก่การเคารพบูชา สำหรับศิษย์ มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

ก. ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ หรือเคารพครูอาจารย์ด้วยสถาน 5 คือ

1. ด้วยลูกขึ้นยืนรับ
2. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้
3. ด้วยเชื่อฟัง
4. ด้วยอุปฐาก
5. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

ข. ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน 5 คือ

1. แนะนำดี
2. ให้เรียนดี
3. บอกลิลปะให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
4. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
5. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

3. ปัจฉิมทิส ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ได้แก่บุตร ภรรยา เป็นผู้ติดตามสนับสนุนอยู่เบื้องหลังสามี มีหน้าที่ปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

ก. สามีพึงบำรุงภรรยาด้วยสถาน 5 คือ

1. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
2. ด้วยไม่ดูหมิ่น
3. ด้วยไม่ประพฤตีสว่างใจหรือนอกใจ
4. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
5. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

ข. ภรรยาข่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน 5 คือ

1. จัดการงานดี
2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
3. ไม่ประพฤตีสว่างใจสามี หรือนอกใจ
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
5. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

4. อุดรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตร สหาย เป็นผู้ช่วยให้ผ่านพ้นอุปสรรค เป็นกำลังสนับสนุนในกิจการ มีหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

ก. กุลบุตรพึงบำรุงมิตร สหาย ด้วยสถาน 5 คือ

1. ด้วยให้ปัน
2. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ
3. ด้วยประพฤติประโยชน์
4. ด้วยเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์
5. ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง

ข. มิตร สหาย ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน 5 คือ

1. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
2. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
3. เมื่อมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
4. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
5. นับถือถึงวงศ์ญาติของมิตร

5. เหาฐุมทิศ ทิศเบื้องต่ำ คือ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ บ่าว หรือคนรับใช้คนงานเป็นผู้ช่วย ทำกิจต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ มีหน้าที่จะพึงปฏิบัติต่อกันดังนี้

ก. นายพึงบำรุงบ่าวด้วยสถาน 5 คือ

1. ด้วยการจัดงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
2. ด้วยให้อาหารและค่าจ้างรางวัล สมควรแก่งานและความเป็นอยู่
3. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
4. ด้วยแจกของที่มีรสแปลกประหลาดให้กิน
5. ด้วยปล่อยอินทรีย์ คือ ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสสมควร

ข. บ่าวย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน 5 คือ

1. ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย
2. เลิกการทำงานที่หลังนาย
3. ถือเอาแต่ของที่นายให้
4. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
5. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้นๆ

6. อุปริมาทิส ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์ หรือพระภิกษุสามเณร เป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม เป็นผู้นำทางจิตใจ เป็นที่เคารพสักการบูชาของคฤหัสถ์ มีหน้าที่จะฟังปฏิบัติต่อกันดังนี้

ก. คฤหัสถ์ฟังบำรุงสมณพราหมณ์ด้วยสถาน 5 คือ

1. ด้วยเมตตาทายกรรม คือ ทำอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
2. ด้วยเมตตาวจีกรรม คือ พูดอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
3. ด้วยเมตตา मनกรรม คือ คิดอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
4. ด้วยไม่ปิดประตู คือ มิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
5. ด้วยให้อามิสทาน คือ อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

ข. สมณพราหมณ์ ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยสถาน 6 คือ

1. สอนไม่ให้ทำความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
4. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
5. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
6. บอกทางสวรรค์ให้

ธรรมคุณ 6

ธรรมคุณ คือ คุณลักษณะ หรือคุณของพระธรรม 6 ประการ ได้แก่

1. สุวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุดพร้อมทั้งอรุณพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

2. สนฺทิฎฺฐิโก ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดได้ด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเองไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

3. อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที

4. เอหิปัสสึโก การเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำพยานต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

5. โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู

6. ปจจตุคัม เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อัมวิญญูชนพฺังรู้ได้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชน จะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และ รู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง

โพชฌงค์ 7

โพชฌงค์ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี 7 อย่าง คือ

1. สติ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
2. ธัมมวิจยะ ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม
3. วิริยะ ความเพียร
4. ปีติ ความอิ่มใจ
5. ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ
6. สมาธิ ความตั้งใจมั่น จิตแน่วในอารมณ์
7. อุปกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

สัพปุริสธรรม 7

สัพปุริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษหรือธรรมที่ทำให้เป็นคนดี มี 7 อย่าง คือ

1. ฐัมมัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมชา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล รู้จักต้นเหตุที่ก่อให้เกิดผล

2. อุตถัญญุตตา ธรรมรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก

3. อุตถัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้จักตนเองว่า ตนเองนั้นว่าโดยชาติ ตระกูล ยศศักดิ์ สมบัติ ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรมเป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติตนให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4. มัตถัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอดี พอดควร

5. กาลัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักกาล คือ รู้จักเวลาอันสมควรในการประกอบกิจนั้นๆ

6. ปรีชาญาณ ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิจการที่ต้องประพจน์ต่อชุมชนนั้น ๆ

7. บุคคลัญญา หรือบุคคลบโพรัญญา ความเป็นผู้รู้จักบุคคลว่าผู้นี้เป็นคนดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น

ธรรม 7 อย่างนี้ เป็นเครื่องส่งเสริมอหยาศัยให้เป็นคนดี ให้เป็นคนรู้จักพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้า นับได้ว่าเป็นประทีปทองส่องวิถีชีวิตอันล้ำค่า เพราะผู้มีคุณธรรมเหล่านี้ย่อมจะเป็นคนเฉลียวฉลาด รู้เท่าทันเหตุการณ์ สามารถปรับปรุงตัวเองให้เหมาะสมกับกาลเทศะ จะเป็นคนทันสมัย สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างถูกต้อง จะมีแต่ความสุขความเจริญในชีวิตตลอดไป

อภิธานิยธรรม 7

อภิธานิยธรรม แปลว่า ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวสำหรับสังคม มี 7 อย่าง คือ

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรทำ
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีบัญญัติไว้ (อันขัดต่อความสงบสุขและศีลธรรมอันดีของประชาชน)

ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (อันเป็นสิ่งชอบธรรม) นิยมถือปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่ดีงาม ซึ่งได้วางไว้แล้ว

4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในหมู่ชน เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้น

5. จัดการป้องกันบรรดาकुสตรี้ กุมาริทั้งหลายมิให้ถูกข่มเหงหรืออุครร่าขึ้นใจ

6. เคารพสักการะ บูชาเจดีย์ คือ ปุชนิยวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ เป็นประจำ ไม่ปล่อยให้ธรรมพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

7. จัดให้มีการอารักขา คุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรมแก่พระสงฆ์ผู้ทรงศีลและคุณธรรม หมู่คณะใดประพจน์ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง 7 อย่างนี้ หมู่คณะนั้นจะมีแต่ความสุข ความเจริญฝ่ายเดียว จะไม่มีความเสื่อมเลย

ภรรยา 7

ภรรยาแบบต่าง ๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติ
ต่อสามี แบ่งเป็น 7 จำพวก คือ

1. วรภรรยา ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงิน มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ
ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี
2. โจรภรรยา ภรรยาเยี่ยงโจร ภรรยาผู้สร้างผลาญทรัพย์สมบัติ
3. อัยภรรยา ภรรยาเยี่ยงนาย ภรรยาที่เกียจคร้านไม่ใส่ใจการงาน กินมาก ปากร้าย หยาบคาย
ใจเหี้ยม ชอบข่มสามี
4. มาตาภรรยา ภรรยาเยี่ยงมารดา ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามีเหมือน
มารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้
5. ภคินีภรรยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จัก
เกรงใจและคล้อยตามสามี
6. สขีภรรยา ภรรยาเยี่ยงสหาย ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามีเมื่อใด ก็ปลื้มปลั่งดีใจ
เหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท ความประพฤติดี รักดี
ต่อสามี
7. ทาสีภรรยา ภรรยาเยี่ยงทาสี ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเฉียนตีก็อดทน
ไม่โกรธตอบ

อริยทรัพย์ 7

ทรัพย์เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ในทางพระพุทธศาสนา ท่านแบ่งทรัพย์ออกเป็น
ประเภทกว้าง ๆ ได้ 2 ชนิด คือ ทรัพย์ภายนอก และทรัพย์ภายใน ทรัพย์ภายนอกได้แก่ ทรัพย์
สมบัติที่เป็นวัตถุทั่ว ๆ ไป เช่น เงิน ทอง บ้านเรือน เป็นต้น ส่วนทรัพย์ภายในเรียกว่าอริยทรัพย์
ซึ่งได้แก่คุณสมบัติหรือคุณธรรมที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจ นับเป็นทรัพย์อันประเสริฐที่สุด มี 7 อย่าง คือ

1. สัทธา ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อที่มีเหตุผล
2. สील การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยเป็นสุจริต
3. หิริ ความละอายต่อบาป ทุจริต ละอายใจต่อการทำชั่ว ความเกลียดความชั่ว เกลียด
บาปทุจริต
4. โอตตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว

5. พหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมาก คือจําธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก
6. จาคะ ความสละให้ป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ รอบรู้เหตุผลและสิ่งที่เป็นบาป บุญ คุณ โทษ
7. ปัญญา ความรอบรู้และความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่วถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น

พุทธคุณ 9

พุทธคุณ คือ คุณของพระพุทธเจ้า หรือคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า 9 ประการได้แก่

1. อรหํ เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ที่ชนะข้าศึก อันได้แก่กิเลส และบาปกรรม คือ รากะ โทสะ โมหะ ทรงเป็นผู้หลุดพ้นจากโลก โกรธ หลง เป็นผู้บริสุทธ์ ไม่มีความเศร้าหมอง
2. สมมาสมพุทโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง
3. วิชชาจรมสมปฺนโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ วิชา คือ ความรู้ จรณะ คือ ความประพฤติ สัมปັນโน แปลว่า ถึงพร้อม คือ เป็นผู้พร้อมด้วยความรู้อันประเสริฐ และความประพฤติอันประเสริฐ
4. สุกโต เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรจرياให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่เสด็จไป และแม้ปรินิพพานแล้ว ก็ได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา
5. โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมดาแห่งโลก คือ สังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอรรถาสัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมดา โดยดองแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้
6. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า
7. สตฺถา เทวมนุสฺสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
8. พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชือถือและข้อปฏิบัติ ทั้งหลายที่ถือกันมาผิด ๆ ด้วยทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมงายด้วย อนึ่งเพราะไม่ติด

ไม่หลง ไม่หวั่งกังวลในสิ่งใด ๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่นและยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย

9. ภควา ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม คือ ทรงสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการหยิบยื่นธรรมแก่บุคคลต่างเพศต่างวัยและต่างอุปนิสัยใจคอ เป็นต้น

สังฆคุณ 9

สังฆคุณ คือ คุณของพระสงฆ์ หรือคุณลักษณะของพระสงฆ์ 9 ประการได้แก่

1. สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี
2. อสุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง
3. ฉายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องทาง ปฏิบัติชอบ
4. สามิจิปปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร
5. อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของกำนับ คือ ควรรับของที่เขานำมาถวาย
6. ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ
7. ทกขิเนยโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำบุญ
8. อณฺชลิกรณียโย เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้
9. อนุตฺตโร ปุญฺญกฺเขตฺโต โลกสฺส เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแผ่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก

มละ 9

มละ คือ สิ่งที่เป็นมลทิน เป็นสนิมใจของคน ทำให้เป็นคนไม่เจริญก้าวหน้า เป็นคนไม่สะอาด ไม่สงบและไม่สว่างนับเป็นภัยต่อชีวิต เป็นพิษร้ายต่อจิตใจ ควรงดเว้น ควรเลิก ควรระวังอย่าให้เกิดขึ้นในใจเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชีวิต มี 9 อย่าง คือ

1. โภคะ ความโกรธ ความโหดร้าย ความฉุนเฉียว ความเกรี้ยวกราด ความอาฆาตพยาบาท
2. มกฺขะ ความลบลู่บุญคุณท่าน ลบลู่ความดีของท่าน การปฏิเสธบุญคุณท่าน

3. อิสสา ความริษยา ความเห็นเขาได้ดีแล้วทนอยู่ไม่ได้ ความเคียดร้อใจต่อความดี ของคนอื่น ต่อสมบัติของคนอื่น ความไม่อยากให้ใครดีกว่าตน ไม่รู้จักพลอยยินดีกับคนอื่น

4. มัจฉริยะ ความตระหนี่ ความขี้เหนียว ความเห็นแก่ตัว ความไม่รู้จักเสียสละ ไม่มี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

5. มายา ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก เป็นคนปากปราศรัยน้ำใจเชือดคอ

6. สาถยยะ ความมักอวด ความโอ้อวด ความขี้โอ้อวด ความชอบอวดอ้างว่าตนดีกว่า เหนือกว่าเขา

7. มุสาวาท การพูดปด การพูดเท็จ การโกหก

8. ปาปิงจา ความปรารถนาลามก ความหวังร้าย ความอยากได้ในสิ่งที่ผิดศีลผิดธรรม

9. มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด ความเห็นไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าบุญไม่มีจริง บาปไม่มีจริง เป็นต้น

มละ คือ มลทินทั้ง 9 อย่างนี้ เมื่อเกิดขึ้นในจิตใจแล้วย่อมทำให้จิตใจขุ่นมัว เพราะเป็นเครื่องบ่อนทำลายสุขภาพจิต เป็นเหมือนสนิมเหล็กที่เกิดจากเหล็กและเกาะกินเหล็ก ฉะนั้นคนที่ มีจิตใจขุ่นมัวแล้ว จะทำ จะพูด จะคิดอะไร ก็มักเป็นแต่เรื่องทุจริต จึงไม่สามารถพัฒนาชีวิตได้ ผู้หวังความก้าวหน้าในชีวิต ควรระวังจิตใจของตนไว้ให้ดี อย่าให้มลทินทั้ง 9 อย่างนี้ครอบงำจิตใจได้

บารมี 10 คือ

1. ทาน การบริจาคทรัพย์ให้คนอื่น การเสียสละ

2. ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย

3. เนกขัมมะ การออกบวช การปลีกตัวปลีกใจจากภาม

4. ปัญญา การได้ฝึกอบรมปัญญา ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

5. วิริยะ ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่น อุตสาหะ ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่

6. ขันติ ความอดทนอดกลั้น ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตน ให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลู่อำนาจกิเลส

7. สัจจะ รักษาสัจจะ พูดจริงทำจริง และจริงใจ

8. อธิษฐาน ตั้งมั่นในความดี การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่

9. เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลก ทั้งปวงมีความสุขความเจริญ

10. อุเบกขา ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่่าเสมอ เทียงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายหรือชอบชัง

หมายเหตุ บารมีนั้นถ้าจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ ต้องครบ 3 ชั้น คือ

1. บารมี เป็นระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ การให้ทรัพย์สินเงินทอง สมบัตินอกกาย

2. อุปบารมี ระดับรอง หรือระดับสูงขึ้น เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละ อวัยวะเป็นทาน

3. ปรมัตถบารมี ระดับสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

การบำเพ็ญบารมี ครบทั้ง 3 ชั้นนี้ เรียกว่า สมดีสพบารมี หรือ สมดีงสพบารมี แปลว่า บารมี 30 ถ้วน

กุศลกรรมบถ 10

กุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งกุศลกรรม ทางแห่งการทำบุญ ทางแห่งการทำดี หรือหลักประพฤติปฏิบัติที่นำไปสู่ความดีมี 10 ประการ คือ

1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย
3. กามมุมิจจาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิคนอกใจ
4. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
5. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด
6. ผรุสสาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ
7. สมพปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพื่อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ
8. อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน

9. อพฺยาปาโท ไม่พยามาทปองร้าย ไม่จงเวร ไม่ผูกโกรธ
10. สมฺมาทิฏฺฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

อกุศลกรรมบถ 10

อกุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งอกุศลกรรม ทางแห่งการทำบาป ทางแห่งการทำชั่ว ทางประกอบกรรมชั่ว อกุศลกรรมที่เป็นทางนำไปทุกติ 10 อย่าง คือ

- (1) ปาณาติบาต การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง คือ การฆ่าสัตว์
- (2) อทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย
- (3) กามสุมิฉนจาร การประพฤติดิโนกามคือ ร่วมประเวณีกับบุรุษ หรือสตรีที่เขาหวงแหน
- (4) มุสาวาท การพูดเท็จ พูดปด โกหก ดอแหล เป็นต้น
- (5) ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด ยุยงให้แตกสามัคคี
- (6) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ คำรุนแรง แข็งกระด้าง
- (7) สมุပ္ปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ พูดเหลวไหล ไร้สาระ
- (8) อภิขมา โลกอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน
- (9) พยาบาท พยาบาทปองร้าย จองเวร ผูกโกรธคนอื่น
- (10) มิจฉาทิฏฺฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

ทศพิธราชธรรม 10

ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระเจ้าแผ่นดิน หรือธรรมของผู้ปกครองควรประพฤติปฏิบัติ 10 อย่าง คือ

1. ทาน การให้ คือ สละทุนทรัพย์สิ่งของ เพื่อบำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์
2. สีล การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย หรือความประพฤติดีงาม สักรวมกายและวาจา ประพฤติสุจริต รักษาเกียรติคุณประพฤตินให้เป็นที่เคารพนับถือและเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาราษฎร์ มิให้เกิดการดูแคลน
3. ปริจจาคะ การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ หรือแม้กระทั่งชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาหะ ความซื่อตรง คือ ทรงไว้ซึ่งสัตย์ ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ ความอ่อนโยน คือ ความมีอหยาตย์ไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือพระองค์ มีความสง่างามอันเกิดจากท่วงทีกิริยาสุภาพ ควรแก่ความรักภักดี

6. ตบะ ความเพียรอย่างแรงกล้า คือ ความพากเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิตใจ ไม่หลงไหลหมกมุ่นอยู่ในความสุขสำราญ มุ่งมั่นในการทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

7. อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ความไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยคดีความไปตามอำนาจแห่งความโกรธ ความเกลียดชัง

8. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ การไม่หลงอำนาจ ไม่ใช่อำนาจกดขี่ข่มเหง ไม่หาเหตุเบียดเบียน หรือลงโทษแก่ประชาราษฎร์ให้เดือดร้อนลำบาก

9. ขันติ ความอดทน คือ ความอดทนต่อการตรากตรำทำงาน อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ไม่ท้อถอยแม้จะพบกับอุปสรรค อดทนต่อคำนิทาว่าร้ายที่ไร้เหตุผล

10. อวิโรธนะ ความไม่ประพฤติกลาตธรรม คือ การไม่ประพฤติดังจากประเพณีอันดี เป็นผู้ที่หนักแน่นในธรรม ไม่หวั่นไหวด้วยลาภสักการะหรืออิฏฐารมณ์ใด ๆ

บุญกิริยาวัตถุ 10

บุญกิริยาวัตถุ คือ หลักการทำบุญ หรือหลักการทำความดีโดยทั่วไป 10 อย่าง คือ

1. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน
2. สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาสีล
3. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
4. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพฤติก่อมนคนแก่ผู้ใหญ่
5. เวชยวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจการที่ชอบ
6. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
7. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ
8. รัชมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
9. รัชมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
10. ทิฏฐชุกกัมม์ การทำความเห็นให้ตรง

บุญกิริยาวัตถุ 10 นี้ สงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุ 3 ดังนี้ ข้อ 4 และข้อ 5
สงเคราะห์เข้าใน สีสัมย์ ข้อ 6-7 สงเคราะห์เข้าใน ทานมัย ข้อ 8-9 สงเคราะห์เข้าใน ภาวนามัย
ข้อ 10 เป็นได้ทั้ง ทานมัย สีสัมย์ และภาวนามัย

อุปกิเลส 16

อุปกิเลส คือ สิ่งที่ควรงดเว้น ควรเลิก ควรระวังอย่าให้เกิดขึ้นในใจ อีกอย่างหนึ่ง
สิ่งกีดขวางในการพัฒนาชีวิตก็คือ อุปกิเลส ซึ่งแปลว่า สิ่งที่เป็นโทษเครื่องเศร้าหมองใจ คือ
เป็นสิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง ไม่สะอาด ไม่สงบ ไม่สว่าง มี 16 อย่าง คือ

1. อภิชฌาวิสมโลภะ ความละโมภไม่สม่ำเสมอ คือ ความเพ่งเล็งอยากได้ ความโลภกล้า
ข้องแต่จะเอาให้ได้อย่างเดียวไม่คำนึงถึงว่าจะควรหรือไม่ควร

2. พยาปาพะ ความคิดร้าย หรือโทษะ คือความร้ายกาจ

3. โภชะ ความโกรธ ความเกรี้ยวกราด

4. อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้

5. มัถชะ ความลบหลู่บุญคุณท่าน ลบหลู่ความดีของท่าน

6. ปลาสะ ความดีเสมอ คือยกตัวเทียมท่าน

7. อีสสา ความริษยา คือ เห็นผู้อื่นได้ดีตนอยู่ไม่ได้

8. มัจฉริยะ ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว

9. มายา มารยาคือความเป็นคนเจ้าเล่ห์

10. สาถยยะ ความมักโอ้อวด

11. ถัมภะ ความเป็นคนหัวดี คือ ความเป็นคนหัวรั้น

12. สารัมภะ ความแข่งดี ความมุ่งเอาชนะอย่างเดียว

13. มานะ ความถือตัว

14. อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน

15. มทะ ความมัวเมา

16. ปมาทะ ความประมาท...ความเลินเล่อ

มงคล 38 ประการ

มงคล แปลว่า สิ่งที่เป็นเหตุให้เจริญก้าวหน้า หรือสาเหตุที่นำความสุขความเจริญมาให้ ในพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้มี 38 ประการ ซึ่งมงคลทั้ง 38 ประการนั้นไม่เกี่ยวกับเรื่องโชคลาง ของขลัง และไม่ใช่วัตถุสิ่งของแต่เป็นเรื่องของความประพฤติดีงามทางกาย วาจา ใจ เป็นเรื่องของความมีเหตุมีผล ซึ่งผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ มีดังนี้

1. อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาล คือ ไม่คบหาสมาคมหรือเอาอย่างคนโง่หรือคนที่ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นต้น

2. ปณฺชิตานนฺจ เสวนา การคบบัณฑิต คือ คบหาสมาคมหรือเอาอย่างคนฉลาดที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต เป็นต้น

3. ปุชา จ ปุชนียานํ การบูชาคนที่ควรบูชา คือ การรู้จักสักการะ เคารพ นับถือ นบถนอบ และกราบไหว้ ตลอดถึงการปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอน ของบุคคลผู้ที่สูงด้วยวิญญูหรือคุณวิญญู เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก พระมหากษัตริย์ มารดาบิดา ครู อาจารย์ และผู้ที่ทรงคุณธรรมทั่วไป เป็นต้น

4. ปฎิรูปเทสวาโส จ การอยู่ในประเทศที่สมควร หรืออยู่ในถิ่นที่เหมาะสม คืออยู่ในประเทศหรือถิ่นที่มีความเจริญสะดวกสบาย และมีสิ่งแวดล้อมดี เป็นต้น

5. ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา การทำความดีมาก่อน คือ ได้ทำความดีไว้ในชาติก่อนหรือทำความดีไว้ก่อน ทำความดีเตรียมไว้ก่อน

6. อุตฺตสมฺมาปณฺธิ การตั้งตนไว้ชอบ คือ ตั้งตนไว้ในคุณธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

7. พาหุสจฺจนฺจ ความเป็นพหูสูต หรือความเป็นผู้ได้สดับรับฟังมาก คือ เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมากเป็นคนคงแก่เรียน เป็นต้น

8. สิปฺปนฺจ การมีศิลปวิทยา คือ การฝีมือที่แสดงออกมาได้อย่างสวยงาม การพูด การเขียนที่แสดงออกมาให้ผู้ฟัง ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งดุดี๋ม สะเทือนใจ ประทับใจ หรือ การละเล่นหรือการแสดงต่าง ๆ ที่ผู้เล่นแสดงออกมาได้อย่างอ่อนช้อย เป็นต้น

9. วินโย จ สุตฺติกฺขิตฺโต วินัยที่ฝึกฝนดีแล้ว คือ ได้ฝึกหัดอบรมในเรื่องระเบียบวินัยมาดี มีความประพฤติเรียบร้อยทั้งทางกายและวาจา เป็นต้น

10. สุภาสิตา จ ยา วาจา วาจาสุภาสิต คือ คำพูดหรือคำกล่าวที่ดี เป็นวาจาที่พูดแสดงออกมาให้ผู้อื่นเข้าใจโดยไม่มีโทษ สบายหู วาจาสุภาสิตท่านหมายเอา วจีสุจริต 4 อย่างคือ

- (1) เว้นจากพูดเท็จ
- (2) เว้นจากพูดส่อเสียด
- (3) เว้นจากพูดคำหยาบ
- (4) เว้นจากพูดเพื่อเจ้อ

ลักษณะของวาจาสุภายิต มี 5 ประการ คือ

1. พูดถูกกาลเทศะ คือ พูดให้เหมาะกับกาลเวลา ควรพูดอย่างไรในเวลาใด
2. พูดวาจาสัตย์จริง คือ พูดแต่ความจริงที่ประกอบด้วยประโยชน์
3. พูดด้วยคำอ่อนหวาน คือ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดสำราดโฮกฮาก
4. พูดวาจามีประโยชน์ คือ พูดคำที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
5. พูดด้วยเมตตาจิต คือ พูดด้วยจิตเมตตา พูดด้วยความปรารถนาดี พูดออกจากใจ ด้วยความบริสุทธิ์ เช่น การให้คำแนะนำตักเตือนด้วยความปรารถนาดี เป็นต้น

11. มาตาปิตุอุฏฐานํ การบำรุงมารดาบิดา คือ การเลี้ยงดู ปรนนิบัติ รับใช้และบำรุงน้ำใจท่านในโอกาสอันควร เพราะมารดาบิดามีพระคุณต่อบุตรมากมาย จนได้รับสมญาว่าเป็นบูรพาจารย์ของบุตร ทั้งนี้เพราะท่านให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดู ให้การคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายแก่บุตร ให้ความรักความเมตตา และนอกจากนี้มารดาบิดายังได้ชื่อว่าเป็นพระพรหมของบุตรเพราะท่านประกอบไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นต้น

12. ปุตตสงคโห การสงเคราะห์บุตร คือ การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนให้การศึกษาพอสมควรแก่ฐานะ เป็นต้น

13. ทารสงคโห การสงเคราะห์ภรรยา คือ การเลี้ยงดู การยกย่องให้เกียรติ การให้เครื่องแต่งตัว การไม่ประพฤตินอกใจ และการมอบความเป็นใหญ่ในบ้านเรือนให้

14. อนาตุลา จ กมฺมนฺตา การงานไม่คั่งค้างอาตุล คือ การประกอบการงานให้เสร็จเรียบร้อย ไม่คั่งค้าง ไม่ปล่อยให้เสียหายหรือทิ้งเสียในระหว่าง เป็นต้น

15. ทานญจ การให้ คือ การรู้จักเอื้อเฟื้อแผ่รู้จักเสียสละ ไม่เป็นคนคับแคบเห็นแก่ตัว การให้มี 3 ชนิด คือ

1. ให้เพื่ออนุเคราะห์ ได้แก่ การให้ที่คิดช่วยเหลือ การให้ชนิดนี้เป็นการให้แก่ผู้ที่มีฐานะด้อยกว่า เช่น การให้แก่บุตรธิดา เป็นต้น
2. การให้เพื่อสงเคราะห์ ได้แก่ การให้ด้วยความโอบอ้อมอารี เป็นการให้แก่ผู้ที่มีฐานะเสมอกัน เช่น ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง เป็นต้น

3. การให้เพื่อบูชา ได้แก่ การให้ด้วยการระลึกถึงบุญคุณของท่าน เป็นการให้แก่ท่านผู้ใหญ่ที่มีอายุ ฐานะ และมีคุณความดีสูงกว่า เช่น มารดาบิดา ครูอาจารย์ ตลอดจนพระภิกษุสามเณร เป็นต้น

16. ทุมจริยา จ การประพฤดิธรรม คำว่า “ธรรม” แปลตามศัพท์ว่า สภาพที่ทรงไว้ คือ ทรงสัตว์ไว้มิให้ตกต่ำ หรือรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว โดยใจความก็คือ ความดี ความชอบ ความถูกต้อง และความสมควร ดังนั้นการประพฤดิธรรมก็คือการประพฤดิสุจริต มีศีลธรรม ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ตลอดจนรู้จักประพฤดิตนเหมาะสมกับขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี เป็นต้น

17. ญาติกานฉจ สจคโห การสงเคราะห์ญาติ คำว่า “สงเคราะห์” แปลว่า ช่วยเหลืออุดหนุน ส่วนคำว่า “ญาติ” แปลว่า พี่น้องที่ยังนับรู้กันได้ หมายถึง คนที่สืบเชื้อสายวงศ์วานกันทั้งฝ่ายมารดาและบิดา แม้คนที่มิได้สืบเชื้อสายวงศ์วานเดียวกันแต่มีความรักใคร่คุ้นเคยสนิทสนมกันก็นับว่าเป็นญาติกันได้ ดังนั้นการสงเคราะห์ญาติก็คือ การช่วยเหลือญาติพี่น้องในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การสงเคราะห์ด้วยามิส ได้แก่ ให้ข้าว น้ำ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค และให้ทุนไปตั้งตัว ตลอดจนช่วยทำธุระการงานของญาติให้สำเร็จตามปรารถนา

2. การสงเคราะห์ด้วยธรรม ได้แก่ การชักชวนญาติให้เว้นชั่ว ให้ทำแต่ความดี เช่น ให้เว้นจากการดื่มสุรา เว้นจากการเล่นการพนัน เป็นต้น

18. อนุชชานิ กมฺมานิ การงานหรือการกระทำที่ไม่มีโทษ คือ การงานหรือการกระทำที่ดีงาม เป็นประโยชน์ไม่มีทางเสียหายและการประกอบแต่กุศลกรรม เช่น การรักษาอุโบสถศีล และการชวนช่วยช่วยเหลือในการกุศลของผู้อื่น เป็นต้น

19. อารตี วิรตี ปาปา การงดเว้นจากบาปหรือความชั่ว มีการงดเว้นจากกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตหรืออกุศลกรรมบถ เป็นต้น

20. มหุชปานา จ สญญโม สำรวมจากการดื่มน้ำเมา คือ งดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย ไม่เสพยาเสพติดให้โทษต่างๆ เป็นต้น

21. อปฺปมาโท จ ทุมเมสุ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย คือ ไม่ประมาทในกุศลกรรมบถ ประพฤติปฏิบัติมั่นคงอยู่ในกุศลธรรมเป็นนิตย์ เป็นต้น

22. คารโว จ ความเคารพ คือ การรู้จักแสดงความนอบน้อม ให้เกียรติให้ความสำคัญแก่บุคคล สถานที่วัตถุที่ควรเคารพ ซึ่งในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย แจกประเภทของความเคารพไว้ 7 อย่าง คือ 1. เคารพในพระพุทธเจ้า 2. เคารพในพระธรรม 3. เคารพในพระสงฆ์ 4. เคารพในการศึกษา 5. เคารพในสมาธิ 6. เคารพในความไม่ประมาท 7. เคารพในปฏิสันถาร

23. นิวาโต จ ความอ่อนน้อมถ่อมตน คำศัพท์ที่ว่า “นิวาตะ” แปลว่า มีลมออกแล้ว คือ ไม่มีลม ไม่เบ่ง ไม่เย่อหยิ่ง หมายถึง การไม่มีทิฐิมานะ ไม่ถือตัว ไม่กระด้าง

ผู้ขจัดความถือตัวเสียได้ ขจัดความกระด้างเสียได้ วางตนเช่นกับผ้าเช็ดเท้า ประพุดิตนเหมือนโคแก่ที่เขาหัก หรือเหมือนงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว มีวาจาอ่อนหวาน มีวาจาน่าปลื้มใจ มีมารยาทมีเมตตาอ่อนโยน ชื่อว่า “นิวาตะ” ไม่เบ่ง คือ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นเหตุให้ได้ความดีต่าง ๆ มียศ เป็นต้น

24. สนตุฎฐิ จ ความสันโดษ คำว่า “สันโดษ” แปลว่า ยินดีของของตน ยินดีในสิ่งที่มีอยู่ คือ ยินดีผ้าห่ม ผ้าห่ม อาหาร ที่นอน ที่นั่ง และยา ตามมีตามได้ของตน มีอยู่อย่างใดก็ยินดีอย่างนั้น ไม่ยินดีหรืออยากได้ของคนอื่น ยินดีตามฐานะที่ตนมีอยู่ เป็นอยู่ ไม่ยินดีเกินฐานะหรือภาวะของตน คนที่โง่หรือลัทธิโมยก็เพราะขาดสันโดษ

สันโดษ มี 3 อย่าง คือ

1. ยถาลาภสันโดษ แปลว่า ยินดีตามที่ได้ คือ ได้มาอย่างใดก็ยินดีอย่างนั้น ไม่แสดงอาการทูลรทูลขอร้องเกินขอบเขต

2. ยถาผลสันโดษ แปลว่า ยินดีตามกำลัง ได้แก่ กำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังปัญญาของตนมีอยู่อย่างไร ได้มาตามกำลังนั้นแล้วก็ยินดี ไม่อยากได้ให้เกินกำลังของตน

3. ยถาสารูปสันโดษ แปลว่า ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามความเหมาะสม ได้แก่ ฐานะหรือภาวะของตนมีอยู่อย่างไร เมื่อได้สมกับฐานะและภาวะของตนแล้วก็ยินดี

25. กตญญูตา ความเป็นคนกตัญญู “กตัญญู” แปลว่า ผู้รู้อุปการะที่คนอื่นกระทำแก่ตน หมายถึง คนที่รู้จักคุณคนหรือรู้จักคุณท่าน ซาบซึ้งในพระคุณของท่านและจดจำพระคุณของท่านไว้ได้โดยไม่ลืมเลือน ไม่ลบหลู่คุณหมิ่นพระคุณของท่าน พยายามหาโอกาสประกาศพระคุณของท่านให้ปรากฏ หรือตอบแทนสนองพระคุณของท่านตามฐานะหรือความสามารถของตน เป็นต้น

26. กาเลน ฌมฺมสุสวณิ การฟังธรรมตามกาล คำว่า “ตามกาล” หมายถึง เวลาที่เหมาะสมที่ควร คือ ตามโอกาสที่มาถึง ดังนั้น การฟังธรรมตามกาล คือ ฟังธรรมตามโอกาสที่มาถึง เช่น ฟังธรรมในวันธรรมสวนะ คือ วันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม 8 ค่ำ แรม 14 หรือ 15 ค่ำ จะไปฟังที่วัดหรือฟังทางวิทยุกระจายเสียง แม้ฟังธรรมบรรยายหรือปาฐกถาธรรม ที่จัดให้มีขึ้นเป็นประจำตามสถานที่นั้นๆ ก็ชื่อว่าฟังธรรมตามกาล

ประโยชน์ของการฟังธรรม 5 ประการ คือ

1. ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง
2. สิ่งที่เคยฟังแล้วยังไม่เข้าใจซัดย้อมเข้าใจซัด
3. บรรเทาความสงสัย
4. ทำความเห็นให้ถูก
5. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส เป็นต้น

27. ขนฺดี จ ความอดทน “ขันติ” แปลว่า ความอดทน หมายถึง กำลังทนทานแห่งใจ มี 3 ประเภท คือ

1. ทนตรากตรำ ได้แก่ ความอดทนต่อหนาว ร้อน ลม ฝน อดทนต่อสัมผัสแห่งเปลือบบุง รัน และสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ มุ่งประกอบการงานเป็นใหญ่ไม่พริ้งพริงต่อหนาวร้อน เป็นต้น
2. ทนลำบาก ได้แก่ ความอดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดเพราะความเจ็บไข้ มีประการต่าง ๆ อย่างแรงกล้า ไม่แสดงอาการทุรนทुरาย เป็นต้น
3. ทนเจ็บใจ ได้แก่ ความอดทนต่อความหมิ่นประมาทที่ผู้อื่นกระทำมีกล่าวคำเสียดสี เป็นต้น ไม่แสดงกิริยาวิปริตแปรผัน มีใจหนักแน่นมั่นคงและชื่นแจ่มแจ่มใส ไม่หวั่นไหวเพราะอนิฏฐารมณ์ต่าง ๆ

28. โสวาสุตตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย “คนว่าง่ายสอนง่าย” ได้แก่ ผู้ที่ถูกเขาวักกล่าวในทางที่ถูกที่ควร ไม่พุดกลบเกลื่อนหรือทำเฉยเมยไม่ดื้อรั้นด้วยทิฐิมานะ ไม่ขัดแย้งและขัดคอผู้ว่ากล่าว คิดถึงคุณโทษและเหตุผล มีความอดทน แสดงอาการเอื้อเฟื้อ ความเคารพและความถ่อมตนต่อผู้กล่าวสอน ไม่ทำเป็นคนว่าง่ายสอนง่ายเพราะเห็นแก่ลาภ ยินดีรับคำสอนด้วยความตั้งใจจริง เป็นผู้หนักแน่นในระเบียบแบบแผนและความถูกต้องความควร นี้ถือว่าเป็นลักษณะของคนว่าง่ายสอนง่าย คนที่ว่าง่ายสอนง่าย เป็นเหตุให้ได้รับโอวาทานุสาสนีจากผู้ใหญ่และผู้หวังดีทั้งหลาย เป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน คือ ละความไม่ดีไม่งามต่างๆ ได้ เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม เป็นต้น

29. สมณานนฺจ ทสฺสนํ การเห็นสมณะ คำว่า “สมณะ” แปลว่า ผู้สงบ คือ มีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ มีกายวาจาใจได้รับการฝึกหัดอบรมอย่างสูง มีความยินดีในความสงบ และปฏิบัติทุกอย่างมุ่งความสงบ ส่วนการเห็น หมายถึง การเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การเข้าไปนั่งใกล้ การต้อนรับด้วยจักษุอันเจือด้วยความรักและด้วยจิตเลื่อมใส “การเห็นสมณะ” พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคลสูงสุด เพราะเป็นเหตุให้ได้เห็นตัวอย่างที่ดีจากปฏิบัติของท่านและยอมได้รับ

อนุเคราะห์จากท่าน 6 อย่าง คือ 1. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม 4. ให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง 5. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง 6. บอกทางสวรรค์ให้

30. กาลน ฆมฺมสวากฺขณฺว การสนทนาธรรมตามกาล คำว่า “การสนทนา” ได้แก่ การพูดจาหรือถ้อยคำ คอยกัน การปรึกษา คำว่า “ธรรม” หมายถึง ความดี ความชอบ ความถูกต้อง ความควร ส่วนคำว่า “ตามกาล” หมายถึง เวลาที่เหมาะสม เวลาที่สมควร เวลาที่เป็นโอกาส ดังนั้นการสนทนาธรรมตามกาล ก็คือ การพูดจาสนทนากันถึงเรื่องความดี ความชอบ หรือเรื่องความจริงที่มีเหตุผล ตามเวลาหรือโอกาสที่เหมาะสม การสนทนาธรรมตามกาล เป็นเครื่องแก้จิตใจที่ห่อหุ้ม ฟุ้งซ่าน และมีวิกิจจนา ให้กลับเป็นจิตใจที่สดชื่นแจ่มใสเบิกบานและเข้มแข็งและเป็นเหตุให้มีความเฉลียวฉลาดในวิทยาการต่างๆ เป็นต้น

31. ตโปจ ตปะ คำว่า “ตปะ” แปลว่า ความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน คือเพียรเผากิเลสที่มีอยู่ในสันดานให้ลดน้อยเบาบางหรือหมดสิ้นไป ได้แก่ ความพยายามละความไม่ดีไม่งามต่างๆ เป็นต้น คำว่า “ตปะ” นั้นมีความหมายหลายนัย เช่นอาจหมายถึง ความสำรวมระวังรักษาอินทรีย์ ความประพฤติรักษาพรหมจรรย์ คือ เว้นเมถุนสังวาสด้วยอำนาจความกำหนด ความอดใจไม่โกรธไม่ผูกโกรธ การรักษาศีล 5 การรักษาอุโบสถศีล ตลอดจนการศึกษาวินัย เป็นต้น

32. พุทฺทมจฺริยญฺจ การประพฤติพรหมจรรย์ คำว่า “พรหมจรรย์” แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ หรือความประพฤติดีสูงสุด มี 10 อย่าง คือ

1. ทาน การให้
2. เวชยาวัจจะ การชวนชวยช่วยเหลือผู้อื่น
3. เมตฺตจิตฺต (ศีล 5)
4. พรหมวิหาร คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
5. เมถุนวิริติ การงดเว้นจากเมถุน
6. สทฺธสฺนโดษ ยินดีเฉพาะคู่ครองของตน
7. วิริยะ เพียรละความชั่ว ทำแต่ความดี
8. อุโบสถศีล มี 8
9. อริยมรรค ทางอันประเสริฐ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการงานชอบ เพียรชอบ เลี้ยงชีพชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ
10. ศาสนา เว้นความชั่ว ทำความดี และทำใจให้บริสุทธิ์

การประพาศิพรหมจรรย์ ดังกล่าวมา เป็นเหตุให้ผู้ประพาศิปราศจากความเดือดร้อน ได้รับแต่ความร่มเย็น มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคลสูงสุด

33. อริยสัจจาน ทสฺสนิ การเห็นอริยสัจ อริยสัจ แปลว่า ของจริงอันประเสริฐ ของจริงของคนทีประเสริฐ ของจริงทีทำคนให้เป็นคนประเสริฐ อริยสัจ มี 4 อย่าง คือ

1. ทุกข์ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ
2. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา
3. นิโรธ ความดับทุกข์ คือ ดับตัณหาได้เด็ดขาด
4. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

การเห็นอริยสัจด้วยอำนาจญาณเครื่องแหงตลอดคือเห็นว่า ทุกข์เป็นของมีจริง ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้จริง เมื่อดับตัณหาได้เด็ดขาด ทุกข์ก็หมดไปได้จริง มรรค 8 เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้จริง และเห็นว่าทุกข์ต้องกำหนดรู้ สมุทัยต้องละ นิโรธต้องทำให้แจ้ง มรรคต้องทำให้เกิด เป็นต้น

34. นิพพานสจฺฉิกิริยา จ การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน คำว่า “นิพพาน” แปลว่า ความดับกิเลสและกองทุกข์ คือ ตัณหาได้สิ้นเชิง ไม่เหลือเป็นเชื้อให้เกิดทุกข์ได้อีก

นิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และมีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น นิพพาน มีลักษณะ 5 ประการ คือ 1. อชาติ ไม่มีเกิด 2. อชรา ไม่มีแก่ 3. อพยาธิ ไม่มีเจ็บไข้ 4. อมตะ ไม่มีตาย 5. นิพภยงคตะ ถึงความดับทุกข์ภัยโดยสิ้นเชิง ได้รับความสุขอย่างยอดเยี่ยม

นิพพาน มี 2 อย่าง คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลส แต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ คือ หมคกิเลส ร่างกายและจิตใจ ยังปรากฏอยู่ คือยังมีชีวิตอยู่

2. อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสและเบญจขันธ์ก็ดับไปด้วย คือ ตาย

การทำให้แจ้ง หมายถึง การบรรลู่ หรือการพิจารณาเห็นชัด ซึ่งได้แก่การกำหนดรู้ทุกข์ การละตัณหาได้เด็ดขาด การทำให้แจ้งซึ่งความดับตัณหา และการทำอริยมรรค 8 ให้เกิด คือ รู้ อริยสัจ 4 แจ้งชัดนั่นเอง การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เป็นเหตุให้ได้รับความสุขอย่างแท้จริงในปัจจุบัน เป็นความสุขทีบริสุทธิ์ ไม่มีทุกข์เจือปนและไม่กลับเป็นทุกข์อีก

35. ศุภฐสฺส โลกขมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ จิตฺไมํโหวหฺวันด้วยโลกธรรม

โลกธรรม คือ เรื่องของโลก ธรรมดาของโลก ของประจำโลก มี 8 อย่าง แยกเป็นฝ่ายดี 4 อย่าง ฝ่ายไม่ดี 4 อย่าง ฝ่ายดีเรียกว่า อិฏฐารมณฺ์ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา มี 4 อย่าง คือ 1. ลาภะ ได้ลาภ มีลาภ 2. ยสสะ ได้ยศ มียศ 3. ปัสสสา ได้รับสรรเสริญ 4. สุขะ มีความสุข ฝ่ายไม่ดีเรียกว่า อนิฏฐารมณฺ์ คือ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา มี 4 อย่าง คือ 1. อลาภะ เสื่อมลาภ สูญเสียลาภ 2. อยสสะ เสื่อมยศ สูญเสียยศ 3. นินทา ถูกติเตียน 4. ทุกขะ ได้รับความทุกข์

ที่ว่า “จิตไมโหวหฺวันด้วยโลกธรรม” หมายความว่า มีจิตใจหนักแน่นมั่นคง เมื่อพบโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณฺ์ก็ไม่หลงระเริงหรือมัวเมา เมื่อพบกับฝ่ายอนิฏฐารมณฺ์ ก็มีจิตใจเข้มแข็ง ไม่ย่อท้อหรือหดหู่ สามารถฟันฝ่าอนิฏฐารมณฺ์ไปได้ เป็นผู้คงที่ ไม่แสดงอาการสูงๆ ต่ำๆ ซึ่งการที่จะทำเช่นนี้ได้ ต้องใช้ปัญญากับขันติ ปัญญาคือรู้เท่าทันธรรมดาของโลกว่ามันต้องเป็นเช่นนั้น ขันติ คือ อดทนต่ออารมณ์นั้นๆ ด้วยใจที่หนักแน่น แล้วใช้ปัญญาพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ ในทางที่ถูกที่ควร

ผู้ที่มีจิตไมโหวหฺวันโหว ย่อมสามารถระครองใจของตนให้คงที่ เมื่อได้รับอิฏฐารมณฺ์หรืออนิฏฐารมณฺ์เป็นเหตุให้ได้รับความสุขความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต เป็นต้น

36. อโสกํ จิตฺไร้ความโศก คำว่า “จิต” แปลว่า ธรรมชาติที่คิดนึก คือ ใจ นั่นเอง ส่วนคำว่า “ความโศก” ได้แก่ ความโทมัสที่เกิดจากความเสื่อมจากญาติ ความเสื่อมจากทรัพย์ ความเสื่อมจากเกียรติ หรือเกิดจากการถูกข่มถูกลงใจ เป็นต้น

บุคคลที่มีจิตไร้ความโศกก็จะเป็นจิตที่ผ่องใส มีสติสัมปชัญญะ มีพลัง มีอานุภาพเป็นเหตุให้ทำ พูด คิด ไม่ผิดพลาด ถึงความสำเร็จ ได้รับความสุขความเจริญตลอดไป

37. วิรชํ จิตปราศจากกิเลสเพียงดังฐฐี ฐฐี คือ ฝุ่นละออง หรือสิ่งที่ทำให้มัวหมอง ของสิ่งใดมีฐฐีจับ ของสิ่งนั้นย่อมมัวหมอง ส่วนกิเลสเพียงดังฐฐี หมายถึง รากะ โทสะ โมหะ จิตที่ถูกรากะ โทสะ โมหะ ครอบงำ ย่อมเศร้าหมองมืดมน ไม่รู้คิดรู้ถูก ไม่รู้ควร ไม่ควร เป็นเหตุให้ทำผิด พูดผิด คิดผิด มีความเดือดร้อนหาประมาณมิได้ ดังนั้นพึงกำจัดรากะ ด้วยอสุภสังขยา คือ การพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่งาม พึงกำจัดโทสะด้วยศีลและเมตตา พึงกำจัดโมหะด้วยภาวนา คือ ศึกษาอบรมให้เกิดปัญญา เมื่อจิตปราศจากรากะ โทสะ โมหะ ก็ย่อมเป็นจิตที่ผ่องใส สามารถรู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเหตุให้ทำอะไรไม่ผิดพลาด ได้รับความสุข ความเจริญ และความสุขชั้นสูงสุด คือ สันติสุข เป็นต้น

38. เขม็ จิตเกษมจากโยคะ หมายถึง จิตที่ปลอดโปร่งจากกิเลสเครื่องผูกพันสัตว์โลกไว้ในสังสารวัฏฏ์ จิตที่ไม่พัวพัน จิตที่ไม่ตกอยู่ในอำนาจของ กาม ภพ มิจฉาทิฎฐิ และอวิชชา จิตที่มีคุณภาพดังกล่าวมานี้ เรียกว่า จิตเกษมจากโยคะ

โยคะ มี 4 คือ กามโยคะ ได้แก่ ความกำหนัดในกามคุณ 5 ภวโยคะ ได้แก่ ความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจในรูปภพและอรูปรภพและได้แก่ ความตั้งใจในฉาน เป็นต้น ทิฎฐิโยคะ ได้แก่ ทิฎฐิ 62 อวิชชาโยคะ ได้แก่ ความไม่รู้ในสังขะ 4 เป็นต้น

จิตเกษม เป็นเหตุให้ปลอดโปร่ง ถึงความเป็นผู้สูงสุดในโลก ไม่ต้องเกิดอีกต่อไปและเป็นเหตุให้ถึงความเป็นอาหุไนยบุคคล คือ ควรคำนับ ดังนั้น จิตเกษม จึงเป็นมงคลสูงสุด

กาลามสูตร (เกสปุตติยสูตร)

กาลามสูตร เป็นสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดแก่ชนเผ่ากาลามะ แห่งวรรณะกษัตริย์ที่ชื่อเกสปุตติยสูตร เพราะพวกกาลามะเป็น ชาวเกสปุตติยนิคม แห่งแคว้นโกศล ใจความสำคัญแห่งสูตรนี้ ว่าด้วยหลักความเชื่อ โดยทรงห้ามปลูกความเชื่อด้วยอาการ 10 อย่าง คือ

1. มา อนุสฺสเวน อย่าปลงใจเชื่อโดยได้ยิน ได้ฟังตามกันมา
2. มา ปรมุปราย อย่าปลงใจเชื่อโดยการถือสืบๆ กันมา
3. มา อิติกราย อย่าปลงใจเชื่อโดยการเล่าลือ
4. มา ปิฎกสมุทาเนน อย่าปลงใจเชื่อโดยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
5. มา ตกกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก หรือนึกเดาเอาเอง
6. มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อโดยการอนุมาน
7. มา อาการปริวิตกเกน อย่าปลงใจเชื่อโดยการคิดหรือตรึกตรองตามอาการ
8. มา ทิฎฐินิฆมานกฺขนฺติยา อย่าปลงใจเชื่อโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิหรือทฤษฎีที่พินิจไว้
9. มา ภพฺพรูปตายน อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
10. มา สมโณ โน ครุติ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

พระสูตรที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่สอนให้คนเชื่ออย่างงมงาย แต่สอนให้เชื่ออย่างมีเหตุผล เมื่อจะเชื่อถือสิ่งใด ต้องใช้ปัญญาตรองดูให้ทั่วถ้วนก่อน ต้องให้ประจักษ์ด้วยตนเอง สัมผัสด้วยตนเอง ต้องทดสอบหรือพิสูจน์ให้ประจักษ์ก่อน ปัญญานั้นมีอยู่ 3 อย่าง คือ

1. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟังการศึกษาเล่าเรียน
2. จินตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด การตรึกตรองด้วยตนเอง

3. กวามนยปัญหา ปัญหาเกิดจากการการปฏิบัติกรรมฐาน

เพราะฉะนั้น ก่อนจะเชื่อสิ่งใดต้องศึกษาสิ่งนั้น ต้องคิดตรึกตรองหาเหตุผลในสิ่งนั้นให้รอบคอบด้วยตนเอง หากปัญหา 2 อย่างข้างต้นได้ผลไม่เป็นที่น่าพอใจ ก็ควรใช้ปัญญาข้อสุดท้ายคือ ต้องปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อปลูกฝังสติสัมปชัญญะให้เกิดความนยปัญหา จะได้ใช้พิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้นๆ เป็นต้น

กรรม

กรรม แปลว่า การกระทำ ซึ่งรวมทั้งการพูดการคิดด้วย กล่าวคือ การกระทำทางกาย เรียกว่ากายกรรม การกระทำทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม คนและสัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิตล้วนแต่ตกอยู่ในกฎแห่งกรรมทั้งสิ้น เรื่องกรรมถือว่าเป็นเรื่องสำคัญและเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างไปจากลัทธิศาสนาอื่น เพราะสอนให้เชื่ออำนาจของผลกรรมที่ตนเองได้กระทำไว้

กรรมในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม กุศลกรรม หรือการกระทำดี เราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญ ส่วนอกุศลกรรม หรือการกระทำชั่ว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บาป กรรมหรือการกระทำนั้นย่อมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นไปต่าง ๆ กัน คือ ให้เลวบ้าง ประณีตบ้าง สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม กล่าวคือ

1. กัมมัสสกะ มีกรรมเป็นของตน คือ กรรมของคนใดก็เป็นของคนนั้น
2. กัมมทายาทะ เป็นทายาทของกรรม คือ เป็นผู้รับผลของกรรม
3. กัมมโยนิ มีกรรมเป็นผู้ให้กำเนิด
4. กัมมพันธุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
5. กัมมปฏิสนธิ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย มีกรรมเป็นที่อยู่

บุคคลที่เชื่อกรรม คือ เชื่อว่าคนเราจะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับที่กรรม คือ การกระทำของตัวเอง ย่อมจะเป็นคนมีเหตุผล ไม่เชื่อมงาย ไม่เชื่อโชค เชื่อกลาง หรือเคราะห์ดีเคราะห์ร้าย และจะไม่คอยรับความหวังจากผู้อื่นอย่างเดียว ย่อมจะมีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นต้น

เมตตากฎณา

พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคน มีเมตตากฎณาแก่นมนุษย์ทั่วไปหมด ไม่ว่าจะนับถือศาสนาเดียวกันหรือคนละศาสนา นอกจากนี้ยังสอนให้เมตตาไปถึงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายไม่เลือกที่จะเป็นสัตว์เล็กหรือสัตว์ใหญ่ คำว่า “เมตตา” แปลว่า ความรักใคร่ ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ส่วนคำว่า “กรุณา” แปลว่า ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่น สัตว์อื่นพ้นทุกข์ เมตตากฎณา ถือว่าเป็นหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในเรื่องของพรหมวิหาร 4

บุคคลผู้ที่มีจิตเมตตากฎณาข้อมจะเป็นผู้ปราศจากความโหดร้ายปราศจากความอาฆาตพยาบาท ชาวโลกถ้ามีเมตตาจิตโดยทั่วกัน ชาวโลกก็ข้อมจะอยู่กันด้วยความสามัคคี จะรักใคร่กันเหมือนบิดามารดากับบุตรธิดารักกัน จะมีความปรารถนาดีต่อกัน สังคมมนุษย์ก็จะมีความสุข ท่านจึงกล่าวว่า “เมตตาเป็นธรรมค้ำจุนโลก” ส่วนเหตุที่มีการฆ่าฟันฟันแทงกัน การประหัตประหารกัน การทุบตีกัน หรือประทุษร้ายต่อกัน อิจฉาริษยากัน กดขี่ข่มเหงกัน ตลอดจนการก่อความเดือดร้อนให้แก่กันนั้น สาเหตุสำคัญประการหนึ่งก็คือ คนเราขาดเมตตา

ดังนั้น ถ้าต้องการความสงบสุขแก่ตนเอง และสังคมแล้ว ทุกคนจึงควรมีเมตตาประจำใจ พระพุทธศาสนา นอกจาก จะสอนให้ทุกคนมีเมตตาต่อกัน เพื่อความสงบสุขแก่ตน และสังคมแล้ว ส่วนเหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธศาสนาสอนให้มีเมตตากฎณาต่อกัน เพราะสัตว์โลกต่างก็เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่ควรที่จะมีเวรมีภัยต่อกัน สัตว์โลกทั้งหมดที่ยังวนเวียนอยู่ในกระแสของตัณหาต่างก็มีความทุกข์ความโศกด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้นจึงไม่ควรที่จะไปเพิ่มความทุกข์ความเบียดเบียนให้แก่สัตว์อื่นอีกเลย ควรจะมีเมตตากฎณาช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กันและกัน อีกประการหนึ่ง การที่เกิดมาได้อัธภาพเป็นมนุษย์หรือสัตว์นั้นมิใช่จะมีชีวิตอยู่ค้ำฟ้าคู่กับโลกตลอดไป ชีวิตเป็นของชั่วคราวไม่ยาวนาน ต่างคนต่างเดินเข้าไปหาความตายอยู่เรื่อย ๆ ไม่มีวัน ฉะนั้น ขณะเมื่อดำรงอัธภาพอยู่ จึงควรที่จะทำแต่ความดี และมีเมตตากฎณาต่อกัน ไม่ควรเบียดเบียนคิดกลั่นแกล้งซึ่งกันและกัน

เมตตากฎณาเป็นสิ่งที่สามารถปลูกฝังหรือสร้างให้เกิดขึ้นในใจได้ เพราะเป็นสังขารขั้นต้น สำหรับวิธีเจริญเมตตา นั้น เบื้องต้นควรหาที่สงบนั่งสำรวมจิตใจของตนให้สงบ อย่าให้มีกังวลใด ๆ อยู่ในใจ แล้วพิจารณาถึงโทษของความโกรธความเกลียดว่าเป็นสิ่งที่ทำลายสุขภาพจิต พิจารณาคุณของขันติ ว่าเป็นคุณธรรมประดับใจให้เยือกเย็น แล้วนึกเมตตาตนเองก่อน โดยนึกว่า “ขอให้ข้าพเจ้ามีความสุข ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากความทุกข์ ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่มีเวรมีภัย ขอให้ข้าพเจ้าไม่อาฆาตพยาบาท ขอให้ข้าพเจ้ามีสุขภาพสุขใจรักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” เมื่อเจริญเมตตา

ในตนจนเป็นนิสัยแล้ว ให้นึกเปรียบเทียบตนเองกับคนอื่น ว่าตนเองรักสุข เกลียดทุกข์ รักชีวิต กลัวความเจ็บ ความตาย ฉันทใด คนอื่น สัตว์อื่นก็เป็นเช่นเดียวกับตัวเรา แล้วให้นึกแผ่เมตตา ให้แก่คนและสัตว์ทั่วไปว่า

สรรพ	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนทุกข์	เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น
อเวรา	จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด	อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย
อพยาปชฌา	จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด	อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย
อนินา	จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด	อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย
สุชี	อตุทานิ	ปริหรนตุ จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด
		รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด”

การแผ่เมตตาดังกล่าวนี้นี้ ควรปฏิบัติเป็นประจำ เช่นเมื่ออยู่ด้วยกันก็ให้รักกัน ให้ภัยกันจะ ได้มีความสุขใจ เพราะเมื่อใจมีเมตตาแล้ว ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉา ริษยา ความ อาฆาตพยาบาทของเวรจองกรรมกัน ความแค้นเคืองเปรียบกันการกดขี่ข่มเหงกันจะลดน้อยหรือสูญสิ้น จิตใจก็จะปลอดโปร่ง เป็นบุญเป็นกุศล ถ้าคนในสังคมทุกคนมีเมตตาต่อกันแล้ว สังคมก็จะสงบสุข อย่างแน่นอน และการเจริญเมตตาในพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ และตรัสรับรองไว้ว่า บุคคลใดก็ตาม เจริญเมตตาจิตเพียงชั่วขณะเดี๋ยวก็นับเป็นผู้ชื่อว่าไม่ห่างจากฉนวน ถ้าเจริญให้มากจะมีอานิสงส์อย่างใหญ่ หลวง ดังที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเจริญเมตตาจิต แม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้ว มือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฉนวน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติ ตามโอวาท ไม่ฉันทินิคมของชาวแวนแคว้นเปล้า ก็จะกล่าวไปไยถึงผู้ทำเมตตาจิตให้มากเล่า”

ในเมตตาสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญเมตตาไว้ 11 ประการ ดังที่ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุติอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว พึงหวังอานิสงส์ 11 ประการคือ 1. ย่อมหลับเป็นสุข 2. ย่อมตื่นเป็นสุข 3. ย่อมไม่ฝันร้าย 4. ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย 5. ย่อมเป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย 6. เทวดาย่อมรักษา 7. ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราย่อมไม่กรำกราย 8. จิตย่อมตั้งมั่นโดยเร็ว 9. สัติน้ำย่อมผ่องใส 10. ไม่หลงตาย 11. เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานยังย่อมเข้าถึงพรหมโลก เป็นต้น

ยศ

ยศ คือ ความเป็นใหญ่ ความยกย่องนับถือ ความเด่น ความยิ่งใหญ่ของคนเรา มี 3 อย่าง คือ

1. อิศริยยศ คือ ยศอันยิ่งใหญ่ หรือยิ่งใหญ่ในทางเป็นใหญ่
2. ปรีวรายศ คือ ยิ่งในทางมีพวกมาก หรือยิ่งใหญ่เพราะมีพวกมาก
3. เกียรติยศ คือ ยิ่งในทางมีชื่อเสียง

ยศ ทั้ง 3 อย่าง เป็นสิ่งที่คนโดยทั่วไปต้องการ ผู้ที่จะได้ยศทั้ง 3 นี้ ต้องประกอบด้วย คุณธรรม 7 ประการ คือ

1. ผู้หมั่น คือ ขยันหมั่นเพียร ทำงานให้สำเร็จตามเป้าหมาย โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย
2. มีสติ คือ มีความรอบคอบในการทำงานทุกอย่าง ตนทำงานไปถึงขั้นตอนใดก็รู้ และรู้ว่าเสร็จจากขั้นตอนนี้แล้วต่อไปจะเป็นขั้นตอนใด ทำงานโดยไม่ผลัดคิดไปเรื่องอื่น
3. มีภาระงานสะอาด คือ ทำงานอย่างสุจริต ตรงไปตรงมา ไม่มีลับลมคมใน ไม่มีหน้าฉากหลังฉาก งานทุกอย่างสามารถตรวจสอบได้ ไม่แฝงด้วยเจตนาไม่บริสุทธิ์
4. ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ คือ มีการไตร่ตรองพิจารณาถี่ถ้วนแล้วจึงทำโดยไม่เห็นว่า ความผิดพลาดเป็นเรื่องธรรมดา ต้องหาทางป้องกันไม่ให้เกิดผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด
5. สำรวมแล้ว คือ ระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับอารมณ์ภายนอกที่เป็นพิษเป็นภัย มีสติตรวจสอบ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายใน คือ ตา เป็นต้น
6. เป็นอยู่โดยธรรม คือ เลี้ยงชีวิต ด้วยสัมมาชีพ ด้วยสุจริต ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิถาชีพ รังเกียจอาชีพทุจริต
7. ไม่ประมาท คือ ไม่อยู่ปราศจากสติ มีจิตสำนึกในการทำคุณงามความดีอยู่ตลอด ไม่ปล่อยกาลเวลาให้ล่วงไปโดยไม่ได้บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์แก่ส่วนรวม

บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม 7 ประการดังกล่าวนี้ ย่อมเจริญด้วยยศศักดิ์ มีชื่อเสียงปรากฏ และมีคนเคารพนับถือมาก ใคร ๆ ก็อยากเข้าใกล้ อยากคบหาสมาคมด้วยมิตรไมตรี ดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “อุฏฐานวโต สติมโต สุจิตมมุตส นิสมมการิโน สญญตสฺส จ ฆมฺมชีวิโน อปฺปมตฺตสฺส ขโสภิวทฺตติ แปลว่า ยศย่อมเจริญแก่ผู้หมั่น มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมแล้ว เป็นอยู่โดยธรรม และไม่ประมาท เป็นต้น

วิปัสสนาธุระ

วิปัสสนาธุระ คือ ธุระในการเจริญวิปัสสนา วิปัสสนา ถือว่าเป็นหลักปฏิบัติ สำหรับผู้มุ่งสู่พระนิพพานในพระพุทธศาสนา เพราะจุดมุ่งหมายของการทำวิปัสสนา คือ การทำให้จิตรู้เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของสังขาร เมื่อรู้แล้วจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่นแล้วบรรลุนิพพาน

วิธีปฏิบัติวิปัสสนา

วิธีปฏิบัติวิปัสสนา ต้องทำใจให้สงบที่เรียกว่า สมถกรรมฐานก่อน คือ การเพ่งอารมณ์ที่เป็นของสมมุติ เป็นของบัญญัติขึ้น เช่น การเพ่งกลิ่น 10 อสุภะ 10 และ อนุสสติ 10 เป็นต้น การเพ่งอารมณ์เหล่านี้ก็เพื่อทำใจให้เป็นสมาธิ เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับ ก็คือ จะได้บรรลุคุณวิเศษอันเป็นโลกียธรรม คือ จะได้บรรลุฌาน และสามารถบรรลุโลกียอภิปัญญา 6 อย่าง คือ แสดงฤทธิ์ได้ พุทธิย์ ตาทิพย์ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ ระลึกชาติได้ รู้จักทำอสังขารให้ ลั่น เมื่อทำจิตสงบแล้วจึงใช้ปัญญาพิจารณาสังขาร ในขณะที่จิตสงบนั้น เรียกว่า วิปัสสนา ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้เกิดปัญญาหรือฌานจะได้รู้แจ้งรู้ชัดว่า รูป นามนั้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับก็คือ จะได้บรรลุโลกุตตรธรรม คือ อริยมรรคญาณ อริยผลญาณ และพระนิพพาน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้ผลโลกุตตรธรรมแล้ว ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา คือ เป็นโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล และพระอรหันตบุคคล เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันตบุคคลแล้ว ก็จะหมดกิเลสและกองทุกข์โดยสิ้นเชิงเป็นบุคคลพ้นโลก พ้นสังสารวัฏ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ดังนั้นวิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นหลักประพฤติปฏิบัติหรือเป็นธุระสำคัญที่ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจะต้องเรียนรู้และเอาใจใส่

2. พุทธปรัชญาด้านญาณวิทยา

ญาณวิทยา เป็นวิชาที่ว่าด้วยความรู้ของมนุษย์ ลักษณะของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ปัญหาเรื่องความถูกต้องของความรู้ เช่น การค้นหาลักษณะที่แท้จริงของความรู้ ว่าความรู้คืออะไร ความรู้เกิดจากแหล่งใดบ้าง ความรู้ของมนุษย์มีขอบเขตจำกัดอย่างไรบ้าง เป็นต้น สำหรับพุทธศาสนานั้น เป็นศาสนาที่มุ่งให้คนรู้ทุกแง่ทุกมุมของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเราเรียกว่า มีปัญญา เช่น ชีวิตคนเราที่เกิดมาไม่ใช่ว่าจะยั่งยืน ไม่นานก็ต้องแตกสลายไปในที่สุด ดังนั้นเกิดมาแล้ว จะต้องเรียนรู้ความจริงหรือที่เราเรียก สัจจะ เช่น เรื่องของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นความจริงที่พึงกำหนดรู้ บุคคลที่มีความรู้ระดับนี้พุทธศาสนาถือว่า มีความรู้ระดับทิวหรือความเห็น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสำคัญเพราะถ้ามีความเห็นหรือมีความรู้ที่ถูกต้องก็จะทำให้ ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามที่รู้ นั่นจึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นเรื่องของการศึกษาหรือการเรียนรู้และความรู้ถือเป็นกุญแจสำคัญสำหรับเปิดประตูไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต พุทธศาสนาถือว่าเกิดมาจาก ความรู้ของพระพุทธเจ้า คำว่า “พุทธะ” แปลว่า ผู้รู้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว

การศึกษาหรือการเรียนรู้ตามหลักของพระพุทธศาสนา คือกระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีในตัวผู้รู้เอง ในคนอื่นและในสิ่งแวดล้อม สำหรับการ ศึกษาหรือการเรียนรู้ (ทางเกิดของความรู้) ในพุทธศาสนามีด้วยกัน 3 ขั้นตอนคือ

1. ปรีชาติ การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ 4 เรื่องคือ
 - 1.1 เรื่องของโลกและจักรวาล (ภพภูมิต่างๆ)
 - 1.2 เรื่องของชีวิตว่าชีวิตคืออะไร เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ประกอบด้วยอะไร อยู่ได้ อย่างไร ต่างจากสัตว์อื่นอย่างไร เป็นต้น
 - 1.3 เรื่องของเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
 - 1.4 เรื่องทางปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้น
2. ปฏิบัติ หมายถึงการตัดกาย วาจา ใจของตนตามหลักการเท่าที่ได้ศึกษามาแล้ว โดยพิสดารได้แก่การสร้างมรรคมงคล 8 ให้เกิดขึ้นในตน โดยย่อได้แก่การตัดกายวาจาด้วยศีล ตัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา
3. ปฏิเวธ หมายถึงความรู้ระดับสูงเกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางดีขึ้นในตัวผู้รู้

ระดับของความรู้

ระดับความรู้ของคน ในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 6 ระดับ หรือ 6 ประเภท คือ

1. ความรู้ระดับวิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเอง เมื่อทวารทั้ง 6 ทวารใดทวารหนึ่งกระทบกับอารมณ์อันเป็นคู่ของมัน ดังนี้

ตา	กระทบรูป	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	จักขุวิญญาณ
หู	กระทบเสียง	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	โสตวิญญาณ
จมูก	กระทบกลิ่น	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	ฆานวิญญาณ
ลิ้น	กระทบรส	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	ชีวหาวิญญาณ
กาย	กระทบโผฏฐัพพะ	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	กายวิญญาณ
ใจ	กระทบธัมมารมณ์	เกิดความรู้ขึ้น	เรียก	มโนวิญญาณ

ความรู้ระดับวิญญาณเป็นเพียงการรับรู้อารมณ์นั้นๆ ที่ปรากฏทางทวารนั้นๆ ชั่วระยะอันสั้น แล้วก็ดับไป ดังนั้นจึงเรียกวินญาณที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งว่าเป็นดวงหนึ่งๆ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว แต่ก็มียอดอื่นเกิดขึ้นมาแทนที่จึงทำให้รู้สึกว่ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่เป็นเวลานานๆ

2. ความรู้ระดับสัญญา คือความกำหนดได้หมายรู้ หมายถึง การล่วงรู้ถึงคุณลักษณะต่างๆ ของอารมณ์นั้นๆ เช่น รู้ลักษณะ อากาโร ทรวดทรง สี สัตถฐาน ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่างๆ ว่า เขียว ขาว ดำ แดง อ้วน ผอม หมู หมา เป็ด ไก่ เป็นต้น ความรู้ระดับสัญญา เป็นการรื้อฟื้นความรู้เก่าซึ่งมีอยู่แล้ว ดังนั้น สัญญา จึงแปลว่า ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มโนภาพ ดังนั้นสัญญาจึงแบ่งออกเป็น 6 อย่าง ตามอารมณ์ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา เป็นต้น

3. ความรู้ระดับอภิญญา ความรู้ระดับนี้เป็นความสามารถพิเศษของจิต คือ การรับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้โดยไม่ต้องอาศัยอายตนะภายใน 5 ประการแรก แต่รับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ด้วย มโน หรือ ใจโดยตรง เนื่องจากเป็นความรู้ที่ไม่ต้องอาศัยอายตนะหรือประสาทดังกล่าว จึงสามารถรู้ได้เกินขอบเขตกาละ เช่น อาจได้เห็นเหตุการณ์ในอดีตและอนาคตอันแสนไกลก็ได้ สามารถรู้ได้เกินขอบเขตของเทศะ คืออยู่ที่หนึ่ง อาจได้เห็นหรือได้ยินเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น ณ อีกที่หนึ่ง ซึ่งอยู่คนละจังหวัดหรือคนละประเทศได้ ความรู้แบบอภิญญาอาจจะเกิดขึ้นได้ 2 วิธี คือ

1. โดยผลบุญตั้งแต่ชาติก่อน ได้มาโดยกำเนิด
2. โดยการศึกษาสมาธิ จนถึงขั้นฌาน และมีความชำนาญชำนาญเป็นพิเศษ จนอภิญญา ได้รับการพัฒนาเต็มที่สามารนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น พระพุทธเจ้าทรงเข้าฌาน และได้ญาณ 3 คือ

บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความสามารถในการระลึกชาติปางก่อนได้ และจตุปบาทญาณ คือ ความสามารถเห็นการตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น

4. ความรู้ระดับทิฐิหรือความเห็น หมายถึง การมีภาพแห่งความจริงรวบยอดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อยู่ในใจ เช่น ความจริงรวบยอดที่ว่า “ความเป็นคน” ย่อมมีอยู่ในมนุษย์ทุกคนในโลก หรือว่า “ความทุกข์” เป็นความจริงรวบยอดที่มีอยู่เบื้องหลังคนแก่ คนเจ็บ คนตายทุกคน ถ้าเราเห็น “ความเป็นคน” หรือ “เห็นทุกข์” ก็เท่ากับว่า เรามีความรู้ระดับทิฐิอยู่ในใจแล้ว

ความรู้ระดับทิฐิ มีความสำคัญมาก เพราะเมื่อคนมีทิฐิเกี่ยวกับสิ่งใดแล้ว ทิฐินั้นจะเป็นตัวนำ พฤติกรรมทั้งปวงของเขา ถ้าเขามีความเห็นถูก ทุกอย่างจะถูกหมด ถ้ามีความเห็นผิดพฤติกรรมของ เขาก็จะผิดหมด การเกิดขึ้นของความรู้ระดับทิฐิมีหลายประการ เช่น เกิดจากการคิด คือเกิดจากการ นำเอามโนภาพ หรือสัญญาต่างๆ มารวมกันเข้าอย่างมีระเบียบจนเกิดเป็น ทิฐิใหม่ขึ้นมา ในกรณีนี้ ทิฐิจึงเป็นผลของการคิดเปรียบเทียบ และคนที่ชอบคิดอยู่เสมอ ย่อมจะมี “ทิฐิ แปลกๆ ใหม่ๆ” มีความคิดก้าวหน้าอยู่เสมอ นอกจากนี้ความรู้ระดับทิฐิอาจจะเกิดจากสมาธิก็ได้ คือเมื่อจิตสงบในขั้นใด ขั้นหนึ่งแล้ว ทิฐิแปลกๆ ใหม่ๆ ก็จะเกิดผุดขึ้นมาเอง ดังนั้น คนจึงมักจะเกิดแนวคิดใหม่ๆ เมื่ออยู่ เงียบๆ คนเดียวในป่าบ้าง ในห้องน้ำห้องส้วมบ้าง ใต้ต้นไม้บ้าง ทางศาสนาแบ่งความเห็นหรือความรู้ เป็น 3 ตามแหล่งที่เกิด คือ

1. สุตมยปัญญา ความรู้เกิดจากการฟัง
2. จินตามยปัญญา ความรู้เกิดจากการคิด
3. ภวานามยปัญญา ความรู้เกิดจากการภาวนา (ทำใจให้สงบ)

5. ความรู้ระดับวิชชญาณ ความรู้ระดับนี้มีลักษณะเป็นแสงสว่างภายใน มีลักษณะเห็นชัด เจนดูเห็นด้วยตา และเกิดขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วนจากการนำจิตที่สงบไปเพ่งดูอารมณ์บางอย่าง โดยไม่ต้องคิด ไม่ต้องใช้เหตุผลใดๆ เพราะถ้าไปมัวคิดจะไปติดอยู่ในตาข่ายแห่งเหตุผล วิชชญาณ จะไม่เกิด วิชชญาณเกิดขึ้นเองเพราะเกิดจากจิตไร้สำนึก ซึ่งอยู่นอกเหนือการควบคุมของสติปัญญา

6. ความรู้ระดับสัมโพธิญาณ เป็นความรู้ทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะ และเป็นความรู้สูงสุด เท่าที่มนุษย์สามารถจะมีได้ ความรู้ระดับสัมโพธิญาณ เป็นความรู้ระดับเดียว และแบบเดียวกับ วิชชญาณ ต่างกันแต่อารมณ์ที่ถูกรู้เท่านั้น วิชชญาณอาจจะรู้ความจริงรวบยอดของอะไรก็ได้ แต่ สัมโพธิญาณรู้ความจริงรวบยอด 4 ประการเท่านั้น คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) ความดับ ทุกข์ (นิโรธ) ทางดับทุกข์ (มรรค) และรู้ใน 3 ระยะเวลาด้วยกัน คือ

1. ระยะเวลาสัญญา รู้หรือสัมผัสตามความเป็นจริงคือรู้ทุกข์ว่าเป็นทุกข์ รู้ว่าค้นหาเหตุให้เกิดทุกข์
รู้ว่านิโรธคือความดับทุกข์ รู้ว่ามรรคคือทางดับทุกข์อันถูกต้อง
 2. ระยะเวลาสัญญา รู้ว่าตนควรจะจัดการอย่างไรเกี่ยวกับบอริยสัจ คือ รู้ว่าทุกข์ เป็นสิ่งควรรู้
สมุทัยเป็นสิ่งควรละ นิโรธ เป็นสิ่งควรทำให้ประจักษ์แจ้งแก่ตน มรรคเป็นสิ่งควรทำให้เกิดมีในตน
 3. ระยะเวลาสัญญา รู้ว่าตนได้กระทำกิจทั้ง 4 เสร็จเรียบร้อยแล้วคือทุกข์ได้รู้แล้ว สมุทัยตน
ละได้แล้ว นิโรธตนได้เห็นประจักษ์แล้ว มรรคมีบริบูรณ์ในตนแล้ว
- เมื่อญาณที่ 3 เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นก็กลายเป็น “พุทธะ” ไป คือเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน
บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิต คือ นิพพาน

สิ่งที่มีค่าควรรู้

สิ่งที่มีค่าควรรู้ คือ ความจริง หรือสัจจะ มีค่าควรรู้ที่สุด ชีวิตเกิดมาเพื่อแสวงหาสัจจะ ไม่
ใช่เกิดมาเพื่อแสวงหาทรัพย์ อำนาจหรือสิ่งอื่นใด เมื่อรู้ความจริงข้อนี้ เจ้าชายสิทธัตถะจึงได้สละ
ทรัพย์ อำนาจและความสุขสำราญออกแสวงหาสัจจะ ความรู้สัจจะจึงเป็นสาระอันแท้จริงของชีวิต

สัจจะ 4 ประเภท

สัจจะ ทางพระพุทธศาสนา สรุปลงได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. สมมติสัจจะ ได้แก่ความจริงภายนอก ความจริงชั่วคราวที่โลกสมมติบัญญัติกันขึ้นมา
ยอมรับกัน ใช้กันในชีวิตประจำวัน เพื่อความสะดวกในการติดต่อสังสรรค์กัน สมมติสัจจะ ได้แก่สิ่ง
ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้
 - 1.1 ภาษา ได้แก่สัญญาเสียงที่คนสมมติขึ้นใช้แทนสิ่งต่างๆ เช่น ม้า วัว สุนัข
 - 1.2 สัญญา ภาพ ได้แก่สิ่งปรากฏทางสายตาที่คนสมมติกันขึ้นมาแทนของจริง เช่น สีแดง
แทนชาติ สันตริษะแทนการปฏิเสธ
 - 1.3 ปรากฏการณ์ ที่เห็นกันในชีวิตประจำวันบางอย่างก็เป็นสมมติสัจจะ เช่น พระอาทิตย์ขึ้น
พระอาทิตย์ตก เป็นต้น
 - 1.4 ตำแหน่งต่างๆ ที่แต่งตั้งขึ้นมาก็เป็นเพียงสมมติสัจจะ
 - 1.5 คำนิยามต่างๆ ก็เป็นเพียงสมมติสัจจะ เช่น รวย-จน มาก-น้อย สูง-ต่ำ ยาว-สั้น เป็นต้น
เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งประจักษ์ใดๆ ที่เรารู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และยังสามารถแยก
ย่อยลงไปได้อีกล้วนแต่เป็นสมมติสัจจะทั้งสิ้น สมมติสัจจะนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรียนรู้และให้

ใช้ตามชาวโลก แต่ไม่ให้ยึดติดในสมมติสังขะเพราะสมมติสังขะไม่มีความแน่นอน แล้วแต่ใครจะสมมติขึ้น เป็นต้น

2. สภาวะสังขะ ได้แก่ความจริงชั้นในที่อยู่เบื้องหลังสมมติสังขะ ซึ่งอาจจะได้จากการวิเคราะห์ก็ได้ สภาวะสังขะจะเป็นความจริง ที่นักวิทยาศาสตร์สนใจศึกษาค้นคว้ากันและเป็นสังขะที่มีค่าสูงกว่าสมมติสังขะ เพราะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ ในสังคมและในโลก นอกจากนี้ ยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้รู้อริยสังขะได้เป็นอย่างดี ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงส่งเสริมให้ภิกษุศึกษาสภาวะสังขะ โดยการสอนให้พิจารณาแยกแยะร่างกายออกเป็นธาตุ 4 ชั้น ธาตุ 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อากาโร 32 เป็นต้น

3. ปรมัตถสังขะ หมายถึง ความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือวิสัยของประสาทสัมผัส ความจริงที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเครื่องมือใดๆ จึงต้องอาศัยการคิด อนุมาน หรือคิดอุปมาตามหลักเหตุผลหรือหลักตรรกวิทยาเท่านั้น ความจริงประเภทนี้มักเป็นสิ่งที่ลึกลับสำหรับคนธรรมดา เช่น เรื่องเกี่ยวกับจิตวิญญาณ ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ เทวดา ตายเกิดตายสูญ กำเนิดของสรรพสิ่ง เป็นต้น

ความจริงดังกล่าวนี้ มีลักษณะเป็นการแก่งความจริงมากกว่าจะเป็นความจริง และมีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันน้อย พระพุทธองค์จึงไม่ค่อยสนับสนุนให้ศึกษาเท่าใดนัก พระองค์เองเมื่อคนบางคนมาถามก็ไม่ทรงตอบ โดยให้เหตุผลว่า “เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นฐานแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน คุณก่อนมาลูกลงบุตร เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่พยากรณ์เรื่องนั้น”

4. อริยสังขะ ความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับชีวิต 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นความจริงทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นความสำคัญเป็นพิเศษ

“คุณก่อนมาลูกลงบุตร อะไรเล่า ที่เราพยากรณ์ คุณก่อนมาลูกลงบุตร ความเห็นว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เราพยากรณ์ ก็เพราะเหตุไร เราจึงพยากรณ์ข้อนั้น เพราะข้อนั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นฐานแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่ายเพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้ เราจึงพยากรณ์ข้อนั้น”

ผลของความรู้

ความรู้ทุกระดับ เมื่อเกิดขึ้นในบุคคลแล้ว ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้รู้ตามหลักที่ว่า “การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลง” การเปลี่ยนแปลงแบ่งออกเป็น 5 ด้าน คือ

1. ในด้านปัญญา เปลี่ยนจากความไม่รู้ เป็นความรู้ จากความมืดเป็นความสว่าง
2. ในด้านคุณภาพจิต เปลี่ยนจากความสกปรกหมักหมมไปสู่ความสะอาดบริสุทธิ์
3. ในด้านอารมณ์ จะเปลี่ยนจากความเดือดร้อนวุ่นวาย ไปสู่ความสงบ
4. ในด้านทัศนคติต่อโลก จะเปลี่ยนจากความชังชื้อ เป็นการปล่อยวาง (นิสัสัคกะ) ต่อมนุษย์และสัตว์จะเปลี่ยนจากความรัก ความโกรธ เกลียด เป็นความสงสาร (กรุณา)
5. ในด้านพฤติกรรม จะเปลี่ยนจากชั่วเป็นดี จากทำลายเป็นสร้างสรรค์ จากเอาเป็นให้ จากเบียดเบียน เป็นช่วยเหลือ (โลกัตถจริยา)

ความเปลี่ยนแปลงจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับของความรู้ ความรู้ระดับต่ำ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงน้อย ความรู้ระดับสูงทำให้เปลี่ยนแปลงมาก ความรู้ระดับสูงสุดคือ สัมโพธิญาณก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงจากปุถุชนเป็นอริยบุคคล

ความเปลี่ยนแปลงจะมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับชนิดของสัจจะที่รู้ด้วย การรู้สมมติสัจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย แต่การรู้อริยสัจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาก

ความเปลี่ยนแปลงทั้ง 5 ด้าน มีลักษณะอาศัยซึ่งกันและกัน เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพจิต (เพราะสว่าง จึงสะอาด)

เพราะมีการเปลี่ยนแปลงคุณภาพจิต จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ (สะอาด จึงสงบ)

เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ (เพราะสงบ จึงสงสาร)

เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม (เพราะสงสาร จึงช่วยเหลือ) เป็นต้น

โลกุตตรธรรม 9

โลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือสภาวะพื้นโลก โลกุตตรธรรม เป็นผลมาจากความรู้ระดับสูงสุดคือ สัมโพธิญาณ มี 9 คือ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1

มรรค ได้แก่ ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล หรือญาณ คือความรู้ที่ทำให้ละสังโยชน์ได้เด็ดขาด คือ

1. โสดาปัตติมรรค มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ
เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปรามาส
2. สกทาคามิมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 ข้อ
ต้น กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง
3. อนาคามิมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง 5
4. อรหัตตมรรค มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10
คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อุทธัจจะ อวิชชา เป็นต้น

ผล ได้แก่ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค, ธรรมารมณ์อันพระอริยะ
พึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ มี 4 คือ

1. โสดาปัตติผล ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
2. สกทาคามีผล ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
3. อนาคามีผล ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
4. อรหัตผล ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

ผล 4 นี้ บางทีเรียกว่า สามัญญผล (ผลของความเป็นสมณะ, ผลแห่งการบำเพ็ญสมณธรรม)

3. พุทธปรัชญาด้านอภิปรัชญา

อภิปรัชญา เป็นปรัชญาสาขาที่ว่าด้วยความจริง โดยศึกษาเกี่ยวกับโลกและจักรวาล ตลอดจนธรรมชาติของมนุษย์ว่ามีความเป็นจริงอย่างไร เป็นต้น

สำหรับพุทธปรัชญา ด้านอภิปรัชญาในพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือภาษาไทย ตอนที่ 3 ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีดังนี้

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะ 3 อย่าง หมายถึง ลักษณะประจำของสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งตัวเราด้วย ซึ่งมีอยู่ในโลก ไตรลักษณ์นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง หรือลักษณะที่มีอยู่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง มี 3 อย่าง คือ

1. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง คือ ชีวิตของเราทั้งที่เป็นส่วนรูปธรรม คือ รูปขันธ์ และ ส่วนที่เป็น นามธรรม คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณเป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นแล้วต้องเปลี่ยนแปลงไป และดับไปในที่สุด คือต้องแก่ต้องเจ็บและต้องตาย สิ่งทั้งหลายที่เป็นรูปวัตถุภายนอกกายเรา ก็เช่นเดียวกัน เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนต้องแตกสลายไปในที่สุด ลักษณะไม่เที่ยงนี้จึงถือว่าเป็นลักษณะประจำของสรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นต้น

ลักษณะของสิ่งที่เป็นอนิจจัง 5 ประการ คือ

1. อุปาทายปวัตตติ มีการเกิดขึ้นและดับไป
2. วิปริณาม มีการแปรเปลี่ยนไป
3. ตาวกालิก ตั้งอยู่ชั่วขณะ
4. นิจฺจปฏิกุเขป แย้งต่อความเป็นของเที่ยง
5. หุตฺวา อภาวา มีแล้วกลับไม่มี เป็นแล้วกลับไม่เป็น เป็นต้น

2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือ สรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งชีวิตของเราเป็นของไม่เที่ยง จึงต้องเป็นทุกข์

ลักษณะของสิ่งที่เป็นทุกข์ มี 3 อย่าง คือ

1. ทุกขทุกขตา เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
2. ปริณามทุกขตา เป็นทุกข์เพราะต้องแปรไป
3. สงฺขารทุกขตา เป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร (ปรุงแต่ง)

3. อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน คือ สรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งชีวิตของเราเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงต้องเป็นอนัตตา คือเป็นของมิใช่ตน เพราะไม่อยู่ในอำนาจของใคร ใครจะบังคับบัญชาไม่ได้ คือจะบังคับไม่ให้เปลี่ยนแปลง ไม่ให้แก่ ไม่ให้ตาย ไม่ให้แตกสลาย ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะประจำสรรพสิ่งทั้งหลาย

ลักษณะของสิ่งที่เป็นอนัตตา มี 4 ประการ คือ

1. สุนฺณ เป็นอนัตตา เพราะเป็นของสุนฺณ ของว่างจากอัตตา
2. อสุตฺตมิก เป็นอนัตตา เพราะไม่มีใครเป็นเจ้าของ
3. อวสวตฺติ เป็นอนัตตา เพราะไม่อยู่ในอำนาจของใคร
4. อตฺตปฏิกฺเขป เป็นอนัตตา เพราะแย้งต่ออัตตา เป็นต้น

สามัญญลักษณะหรือไตรลักษณะนี้ เป็นกฎแห่งสภาวะธรรม สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปธรรมและเป็นนามธรรม ย่อมตกอยู่ในกฎ 3 อย่างนี้ อนิจจัง ซึ่งแปลว่า ไม่เที่ยง กฎที่ 2 ได้แก่ ทุกขัง ซึ่งแปลว่า เป็นทุกข์ คือเป็นของไม่คงทนอยู่ตลอดไป กฎที่ 3 ได้แก่ อนัตตา ซึ่งแปลว่า ไม่ใช่ตน คือไม่มีอะไรที่เป็นเนื้อแท้ในตัวของมันเอง การเรียนรู้เรื่องสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะ ก็เพื่อจะารู้กฎแห่งสภาวะธรรม รู้กฎแห่งความเป็นจริง เพื่อจะได้ลดทกฏฐิมานะ ลดความเห็นแก่ตัว และเพื่อบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น

ปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท คือ สิ่งซึ่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ความเกิดขึ้นของเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกัน หรือธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมโดยไม่แยกจากกันหรือไม่เป็นอิสระในตัวเองจำต้องอาศัยกันและกันจึงจะเกิดมีขึ้นได้

ปฏิจจสมุปบาท เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจตา หรือปัจจยาการ ก็ได้ เพราะเป็นอันเดียวกัน คือเหตุปัจจัยซึ่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและดับไป ปฏิจจสมุปบาท เป็นธรรมะที่ลึกซึ้งและยากมาก กล่าวถึงเหตุและผลที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ซึ่งมีใจความโดยย่อดังนี้ คือ

เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ พระบาลีว่า อิมสฺมี สติ เมื่อสิ่งนี้มี อิทั โหติ สิ่งนี้จึงมี อิมสฺสุปฺปาทา เพราะสิ่งนี้เกิด อิทั อุปฺปชฺชติ สิ่งนี้จึงเกิด นีคือสายเกิด เรียกว่า สายสมุทฺยทวาร สายเกิด

ส่วนสายดับ กล่าวว่ เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ พระบาลีว่า อิมสมิ อสติ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี
อิหํ โหติ สิ่งนี้จึงไม่มี อิมสฺส นโรธา เพราะสิ่งนี้ดับ อิหํ นโรชฺชติ สิ่งนี้จึงดับ

ปฏิจฺจนูปบาท มีตัวธรรมะอยู่ 12 อย่าง เรียกว่า ปฏิจฺจนูปปັນนธรรม แปลว่า ธรรมะ
ที่อาศัยกันเกิดขึ้น แต่ถ้าอาการที่มันเกิดขึ้น ท่านไม่เรียกว่า ปฏิจฺจนูปปັນนธรรม แต่เรียกว่า
ปฏิจฺจนูปบาท แยกกัน ปฏิจฺจนูปปັນนธรรม หมายถึงตัวธรรมะ เป็นธรรมะแต่ละตัว หรือตัว
จักรแต่ละตัว แต่ปฏิจฺจนูปบาท หมายถึงการรวมตัวของธรรมะเหล่านี้เข้าทำให้เกิดวิภูฏจักร
การเวียนว่ายตายเกิดขึ้น ปฏิจฺจนูปบาท สายเกิดพระพุทฺธเจ้าตรัสไว้ว่า

อวิชชาปจฺจยา สงฺขารา อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สงฺขาราปจฺจยา วิญฺญาณํ สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญฺญาณ

วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ วิญฺญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

นามรูปปจฺจยา สฬายตฺถํ นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ 6

สฬายตฺถปจฺจยา ผสฺโส อายตนะ 6 เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

ผสฺสปจฺจยา เวทนา ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

เวทนาปจฺจยา ตณฺหา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

อุปาทานปจฺจยา ภโว อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

ภวปจฺจยา ชาติ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสุปปายสา ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ
โสภะ ปริเทวะ ทุกฺข โทมนัส และอุปายาส ตามกันดังนี้

คำจำกัดความและความหมายขององค์ประกอบ หรือตัวธรรมะอยู่ทั้ง 12 อย่าง
ของปฏิจฺจนูปบาท มีดังนี้

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ความไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ ความหลง
ไปตามสมมติบัญญัติ ความไม่เข้าใจในเรื่องโลกและชีวิตตามที่เป็นอย่างจริง เช่น ความไม่รู้แจ้งในเรื่อง
ชีวิต (ไม่รู้หรือยัสถ์ 4) คือ ไม่รู้ว่า อะไรคือทุกฺข อะไรคือเหตุให้เกิดทุกฺข อะไรคือความดับทุกฺข
และอะไรคือทางที่จะดำเนินไปสู่การดับทุกฺข เป็นต้น

2. สังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ ความมุ่งหมาย จิตนิสัย และทุกสิ่งที่เกิดได้สังสมอบรมไว้ เช่น ความคิดปรุงแต่งให้วิญญาณคือหรือชั่ว ให้เป็นกลางๆ ปรุงแต่งให้คิดไปทางดี เรียกว่า กุศลสังขาร ปรุงแต่งให้คิดไปในทางชั่ว เรียกว่า อกุศลสังขาร ปรุงแต่งให้คิดกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่า อัพยาภต เป็นต้น

3. วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ การรับรู้ต่ออารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 6 (อายตนะ 6) คือ รับรู้ทางตา (จักขุวิญญาณ) รับรู้ทางหู (โสตวิญญาณ) รับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญาณ) รับรู้ทางลิ้น (ชีวาหาวิญญาณ) การรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ) การรับรู้ทางใจ (ธัมมารมณ์) เป็นต้น

4. นามรูป คือ ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรม(รูปและนาม) ในความรู้ของบุคคลภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อสนองตอบในแนวทางของวิญญาณที่เกิดขึ้น ส่วนต่างๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของจิตนาม หมายเอา เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ

รูป หมายเอา มหาภูตรูป 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอุปาทายรูป 24 เป็นต้น

5. สฬายตนะ คือ สื่อแห่งการรับรู้ หรือที่ต่อหรือที่เชื่อมโยง 6 อย่าง หมายถึง ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้องปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ อายตนะภายในมี 6 ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (ร่างกาย) มโน (ใจ) อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (ทางกาย) และธัมมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดที่ใจ)

6. ผัสสะ คือ การเชื่อมต่อกับความรู้กับโลกภายนอก การรับรู้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ อีกนัยหนึ่ง ผัสสะ คือ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน 6 กับอายตนะภายนอก 6 ซึ่งจับคู่กันคือ ตา - รูป หู - เสียง จมูก - กลิ่น ลิ้น - รส กาย - โสภณูปพะ ใจ - ธัมมารมณ์

7. เวทนา คือ ความรู้สึก หรือ การเสวยอารมณ์ เวทนา เกิดจาก จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เรียกว่า เวทนา 6 เวทนาแบ่งตามลักษณะแบ่งเป็น 3 คือ สุข ทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุข) หรือแบ่งเป็น 5 คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสภณัส (ทางใจ) และโทมนัส (ทางใจ) และอุเบกขา เป็นต้น

8. ตัณหา คือ ความอยาก ความต้องการ ความยินดี ความพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ ตามพระบาลีแสดงตัณหาไว้ดังนี้ คือ รูปตัณหา (ตัณหาในรูป) สัทตตัณหา (ตัณหาในเสียง)

คันธตัณหา (ตัณหาในกลิ่น) รสตัณหา (ตัณหาในรส) โสภณูปพัตตัณหา (ตัณหาในสัมผัสทางกาย) และ ชัมมตัณหา (ตัณหาในธรรมารมณ์) ตัณหาดังกล่าวนี้อันแบ่งตามอาการเป็น 3 คือ 1. กามตัณหา คือความทะยานอยากในสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง 5 2. ภวตัณหา คือความอยากให้คงอยู่ชั่วนิรันดร 3. วิภวตัณหา คือ ความอยากให้ดับสูญ เป็นต้น

9. อุปาทาน คือ อาการที่จิตเข้าไปยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ ความยึดติดหรือเกาะติดในเวทนาที่ชอบและเกลียดชังสิ่งต่างๆ และภาวะที่ชีวิตอำนาจเวทนานั้นเข้ามาผูกพันกับตัว การตีค่ายึดถือ ความสำคัญของภาวะและสิ่งต่างๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตอบตัณหาของตน

10. ภพ คือ ความมี ความเป็น แบ่งเป็น 3 คือ

1. กามภพ สัตว์ที่ยินดียึดถืออยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
2. รูปภพ สัตว์ที่ติดอยู่ในรูป
3. อรูปภพ สัตว์ที่ยังติดอยู่ในอารมณ์ที่ไม่มีรูป เป็นต้น

11. ชาติ คือ การเกิด การปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้อายตนะเฉพาะ การก้าวลงหรือการเป็นไปพร้อมขึ้นมาในหมู่สัตว์นิกาย หรืออีกนัยหนึ่ง ชาติ หมายถึง ความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้นๆ มีหรือไม่ได้มี เป็นหรือไม่ได้เป็นอย่างนั้นๆ เป็นต้น

12. ขรามรณะ ขรา คือความเสื่อมอายุ ความหง่อมอินทรีย์ มรณะ คือ ความสลายแห่งขั้น ความขาดชีวิตินทรีย์ ดังนั้นเมื่อสรุปแล้ว ขรามรณะ คือ ความเสื่อมกับความสลายแห่งธรรมต่างๆ เหล่านั้น

- โสกะ คือ ความโสก - ความแหงใจ ความหม่นไหม้
- ปริเทวะ คือ ความคร่ำครวญ ความรำพึงรำพัน
- ทุกขะ คือ ความเร่าร้อน ความกระวนกระวาย ความว้าวุ่น
- โทมนัส คือ ความเสียใจ ความผิดหวัง ความรันทดใจ
- อุปายาส คือ ความเศร้าสร้อย ความคับแค้นใจ ความคับข้องใจ เป็นต้น

สวรรค์ 6

สวรรค์ คือ ภพที่มีอารมณ์อันเลิศ, โลกที่มีแต่ความสุข, เทวโลก, ในที่นี้หมายถึงเฉพาะสวรรค์ชั้นกามาพจร คือ ชั้นที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ซึ่งเรียกเต็มว่า “ฉกามาพจรสวรรค์ หรือ กามาพจรสวรรค์ มี 6 ชั้น เรียงจากชั้นต่ำขึ้นไปดังนี้

- 1.ชั้นจาดุมหาราชิกา คือ สวรรค์ชั้นที่ท้าวมหาราช 4 หรือท้าวจตุโลกบาล ปกครอง คือ ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก , ท้าววิรุพหก จอมกุมภัณฑ์ ครองทิศใต้, ท้าววิรุปีภย์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก, ท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ
- 2.ชั้นดาวดึงส์ คือ แดนที่อยู่แห่งเทพ 33 มีท้าวสักกะ หรือพระอินทร์ เป็นจอมเทพ บางทีเรียกไตรตรึงส์
- 3.ชั้นยามา คือ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นผู้ปกครอง
- 4.ชั้นดุสิต คือ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าล้อมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเป็นที่อุปบัติของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นที่อุปบัติของพระพุทธมารดา
- 5.ชั้นนิมมานรดี คือ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการนรมิต มีท้าวสุนิมิต เป็นจอมเทพ ถือกันว่า เทวดาชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมนรมิตได้เอง
- 6.ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี คือ แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนรมิตให้ คือ เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นนรมิตให้ มีท้าววสวัตดีเป็นจอมเทพ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ - สกุล	พระชนวัฒน์ กาวินทร (อภิวัฒน์)
วัน เดือน ปีเกิด	28 มิถุนายน 2511
ประวัติการศึกษา	
2526	ประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนบ้านร่องก้อ ตำบลแม่คำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
2533	มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนเมธีวชิกร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
2539	ศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ วิทยาเขตลำปาง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ประวัติการทำงาน	
2538	โรงเรียนสารภีปริยัติศึกษา วัดพระนอนป่าเก็ดดี ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
2541 - ปัจจุบัน	ครูใหญ่ โรงเรียนสารภีปริยัติศึกษา วัดพระนอนป่าเก็ดดี ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่